

C. van der Leest, Omgaan met lijden

Uitgeverij De Vuurbaak, Barneveld 2009

De aangehaalde bijbelteksten in deze uitgave zijn ontleend aan 'De Nieuwe Bijbelvertaling', © Nederlands Bijbelgenootschap 2004

Inhoud	Blz.
1 Inleiding	
1.1 Lijden	1
1.2 Pijnreacties	2
2 De oorsprong van het lijden	
2.1 Een moderne visie	3
2.2 Gods allesomvattende bestuur	4
2.3 Gods verhouding tot het kwaad	5
3 Lijden als straf	
3.1 Straf verdienen	8
3.2 Straf krijgen	9
3.3 Ondoorgroendelijke verdeling	12
3.4. Christus en ons lijden	14
4 Lijden als leermoment	
4.1 Harde leermeester	16
4.2 Lijden als opdracht om te leren	18
4.3 Enkele lessen	19
5 Niets onder controle	
5.1 Achteraf duidelijkheid	21
5.2 Onbegrip	22
5.3 Vertrouwen	23
5.4 Geduld	24
6 Bijlage: de Bijbel en het Joodse leed in de geschiedenis	
6.1 'Zijn bloed kome over ons en onze kinderen!'	26
6.2 Welke Joden zijn schuldig aan Christus' kruisiging?	27
6.3 Was het kruisigen van Christus on vergeeflijk?	27
6.4 De verwoesting van Jeruzalem	28
6.5 Het Joodse leed na Jeruzalems verwoesting	29

1 Inleiding

1.1. Lijden

Dit boekje wil een handreiking bieden voor het omgaan met lijden. De bedoeling is dus niet om een bijdrage te leveren aan de theologische discussies daarover.¹ Het is mij erom begonnen te helpen bij de praktische bezinning op vragen uit de pastorale praktijk, zoals: hoe kun je lijden in je leven een plaats geven, is lijden alleen maar negatief, hoe moet je tegen God aankijken in het geval van ellende? Een bekende en tegelijk benauwende vraag in dit verband is: 'Waar was God in Auschwitz?'

Dergelijke vragen komen vroeg of laat bij elk christen boven. Nooit zijn dat vrijblijvende vragen. Omdat ze verbonden zijn met ons persoonlijke wel en wee raken ze ons emotioneel. Daarom lukt het ons niet die vragen afstandelijk te benaderen en ze desnoods onbeantwoord weg te wuiven. We kunnen er niet onderuit naar antwoorden te zoeken.

Wie zich daar serieus mee bezighoudt, ontdekt dat simpele antwoorden onmogelijk zijn. Er zijn veel woorden nodig; ook moeten we afwegingen maken met gebruikmaking van de termen enerzijds en anderzijds. Zo is het een feit dat de werkelijkheid van een christen er innerlijk tegenstrijdig lijkt uit te zien.

Enerzijds is het een essentiële kern van het christelijk geloof om amen te zeggen op de uitspraak: 'God is liefde (1 Joh.4:8). Het is een uitspraak waar je niet over uitgedacht raakt. We hebben niet te doen met een God die op een afstand onbewogen staat toe te kijken hoe wij in ons leven allerlei goeds en allerlei ellendigs ondervinden. Door Christus kennen wij hem als een God die met al zijn liefde betrokken is bij ons leven. Alleen al hierdoor hebben we alle reden telkens de lof op God te zingen.

¹ Een uitgebreid boek daarover is: A. van de Beek, *Waarom? Over lijden, schuld en God*, Nijkerk 1984. Overigens kan ik me niet vinden vinden in de eigen visie van Van de Beek over een veranderlijke God, die in de loop van de geschiedenis een andere verhouding krijgt tot het kwaad.

Maar anderzijds: kijken we rond in de wereld om ons heen, dan komen we in de moeite. Want wat merken we er nu van dat God liefde is? Er gebeurt zo veel dat ons verbijstert. Je volgt het journaal en daar krijg je het te horen: tsunami in Azië, meer dan honderdduizend doden; de beelden laten eindeloze rijen lijken zien en talloze wanhopig-verdrietige mensen. Je slaat een paar maanden later de krant op en daar staat het in grote koppen: aardbeving in Kasjmir, tienduizenden doden. Op dezelfde bladzijde wordt een terroristische aanval in Bagdad gemeld, de zoveelste: vijftig doden en tientallen gewonden. En dan nog de almaar doorgaande moordpartijen in vele Afrikaanse landen, de gruwelen in verborgen martelkamers, de verlorenheid van mensen in vluchtelingenkampen. Elk jaar confronteert ons met een reeks van soortgelijke narigheden.

Het is waar, dat is grotendeels ellende die letterlijk en figuurlijk ver van ons afstaat. Maar onverhoeds kun je persoonlijk door iets getroffen worden. Helaas zijn de mogelijkheden eindeloos: je gaat welgemoed met je auto op reis en twee uur later lig je levensgevaarlijk gewond in het ziekenhuis; je gaat voor controle naar de specialist en die moet je meedelen dat je kanker hebt. Of ook: je bent al tijden ziek, je moet leven met een handicap, je hebt een geliefd medemens verloren. Mogelijk ben jij iemand die vroeger als kind mishandeld of misbruikt is, met alle deprimerende gevolgen van dien voor jouw volwassen leven. Wellicht moet je een teleurstelling verwerken doordat iets in je leven anders is gelopen dan jij had gehoopt. Eveneens op deze reeks narigheden kan eindeloos gevarieerd worden.

1.2 Pijnreacties

Uit deze beperkte opsomming blijkt al: het menselijk leven zit vol verschrikkingen en nagenoeg iedereen krijgt daar zijn deel van. Dit feit roept bij velen de vraag op: wat heeft God met dit alles te maken? En hoe zit het met die uitspraak dat God liefde is? Ga je af op de verbijsterende voorvallen in de wereld, dan blijkt toch niets van deze goddelijke liefde? Eerder het tegendeel. Of heeft God misschien niks met al die ellende te maken?

Dat ellende emoties oproept, ook in de relatie met God, is van alle tijden. Zo zijn de Psalmen er vol van dat een dichter het tegenover God uitschreeuwt. Met heftigheid wordt maar liefst achttien maal aan God 'waarom?' gevraagd² en veertien maal 'hoe lang nog?'³ Er is dus niks mis mee dat mensen tegenover God heftig uiting geven aan hun emoties over hun ellende. Ellende doet pijn en dan moet een mens wel reageren.

Naar mijn idee is het eigen aan de laatste decennia dat mensen zich in het geval van lijden kritisch en zelfs verwijtend tegenover God uitlaten. Dat kon wel eens samenhangen met de westerse welvaart. Als slachtoffers van rampen in Azië het over God of Allah hebben, merk je nooit kwaadheid of bitterheid. Dergelijke emoties kom je ook niet tegen in theologische standaardwerken uit de zestiende eeuw,⁴ de eeuw waarin verschrikkelijke oorlogen gevoerd zijn, mensen doodgemarteld werden om hun geloof en allerlei enge ziektes rondgingen. Waarom komt het dan wel in het rijke Westen voor dat mensen zich tegen God afzetten? Dat kon wel eens hiermee te maken hebben dat wij tegenwoordig vaak een eisende instelling hebben: 'Ik wil het nu, ik wil het helemaal!' De keerzijde hiervan is dat we haast niet in staat zijn lijden of zelfs maar onlust te aanvaarden.

Dat kom je in allerlei verbanden tegen. Als iemands huwelijk niet brengt wat iemand ervan verwacht had, wordt het nogal eens beëindigd; als er een zwaar ziekbed tegemoet wordt gezien, wordt euthanasie overwogen; als een kind dat verwacht wordt gehandicapt blijkt te zijn, wordt soms besloten abortus toe te passen. En hoe vaak is het al niet voorgekomen dat jongeren een voorbijganger mishandelen of zelfs doodslaan als ze door die persoon op iets zijn aangesproken. Niemand of niets mag ons te na komen. Het moet leuk blijven in ons leven.

In deze sfeer past het dat gelovigen het ook niet accepteren dat God op de een of andere manier met ons leed te maken heeft. Nogal wat mensen trekken hieruit vergaande conclusies.

De één wil in het geval van leed niets meer met God te maken hebben. Dat kan zijn uit verontwaardiging: 'Als God zulke erge dingen laat gebeuren, is hij in feite meedogenloos. Met zo'n God wil ik me beslist niet inlaten.' Ook kan iemand verbitterd zijn over wat hem is overkomen: 'Waarom heb ik dit verdiend? Als God me zo in de steek gelaten heeft, hoeft het voor mij niet meer.'

De ander raakt door de ellende in zijn eigen of in andermans leven God als houvast kwijt: 'Het bestaan van zo veel afschuwelijks bewijst dat er geen God is. Anders had hij al dat erge wel voorkomen. Kennelijk leven we in een wereld zonder dat God erbij te pas komt.'

Heel verschillende benaderingen. Toch hebben ze een gemeenschappelijke kerngedachte. Stilzwijgend staat buiten discussie: God is alleen acceptabel als hij zijn liefde in mijn leven aanwijsbaar laat merken; hij moet in mijn straatje passen. Anders gezegd: van God wordt geëist garant te staan voor ons geluk. Deze gedachte willen velen hoe dan ook overeind houden bij het waarnemen of ervaren van verschrikkingen. Daarom weigert de één aan het bestaan van een God te geloven die ook maar iets met dat erge te maken heeft. De ander blijft wel aan het bestaan van God geloven maar wil met zo'n God niets van doen hebben; op hem kun je alleen maar kwaad zijn.

Bovengenoemde benaderingen zijn begrijpelijke pijnreacties op het lijden. Het is immers moeilijk te verwerken dat door een aardbeving van een paar seconden zo maar duizenden mensen verpletterd worden. Ook kun je aan het verongelukken van je kind onmogelijk luchthartig voorbijgaan.

² Psalm 10:1; 22:2; 42:10; 43:2; 44:24-25; 49:6; 68:17; 73:16; 74:1,11; 79:10; 80:13; 88:15; 115:2.

³ Psalm 6:4; 13:2-3; 35:17; 74:10; 79:5; 80:5; 89:47; 90:13; 94:3.

⁴ Met m'n beperkte kennis van die tijd denk ik aan Calvijns *Institutie* en Ursinus' *Schatboek*.

En vanzelfsprekend geeft het veel verdriet als je opeens een dodelijke ziekte onder de leden blijkt te hebben waardoor je leven binnen afzienbare tijd voorbij is. In dergelijke situaties kunnen evengoed bij gelovigen haast onweerstaanbaar vragen opkomen als: 'Waarom moet mij dat overkomen? Hoe rijmen die afschuwelijke feiten met Gods liefde?' Dergelijke vragen kunnen zo overheersend gaan spelen dat je je van God afkeert of hem zelfs helemaal kwijtraakt. Daarom is het belangrijk verder door te denken over wat de Bijbel ons vertelt over God en ons lijden. Hierbij komt allereerst de vraag aan de orde waar de oorzaak ligt van al het leed. Belangrijk is ook of er wat te zeggen valt over de bedoeling van alle ellende, of is ellende alleen maar zinloos?

2 De oorsprong van het lijden

2.1 Een moderne visie

Als God op de een of andere manier met ons lijden van doen heeft, roept dat haast altijd moeite op voor onze band met God. Daarom kiezen veel christenen, heel begrijpelijk, voor de 'oplossing' dat God met zijn bestuur niets met welk kwaad dan ook te maken heeft. Volgens deze visie mogen we ontzettende gebeurtenissen beslist niet op rekening van God schrijven. Het is een misverstand te menen dat hij de hand in alles zou hebben. God deelt geen slagen uit. Hij bevindt zich, juist omgekeerd, in de hoek waar de slagen vallen. Hij lijdt bewogen met ons mee, want hij staat aan de kant van de slachtoffers en trekt zich hun lot aan.

Aanhangers van deze visie reageren daarom met afkeer op wat hierover in de Catechismus van Heidelberg staat, namelijk dat God almachtig is en alles zo regeert 'dat loof en gras, regen en droogte, vruchtbare en onvruchtbare jaren, eten en drinken, gezondheid en ziekte, rijkdom en armoede, ja alle dingen ons niet bij toeval, maar uit zijn vaderhand toekomen.'⁵ Naar hun idee komt met deze uitspraak in het geval van afschuwelijke gebeurtenissen als keelkanker of incest God in een bedenkelijk daglicht te staan. Als hij de bron is van letterlijk alles, dan is het God die iemand keelkanker bezorgt of die ervoor zorgt dat een kind seksueel misbruikt wordt. Zo'n God is volgens hen een beul, iemand die kennelijk plezier heeft in andermans leed. Met zo'n God wil je toch geen enkele verstandhouding hebben?! Je zou kunnen aanvoeren dat afschuwelijke gebeurtenissen op de een of andere manier bijdragen aan Gods reddingsplan. Maar - wordt dan tegengeworpen - het kan toch niet bestaan dat het leed van volwassenen of zelfs van kinderen als een soort mest fungeert op de akker van een hogere harmonie?! Die harmonie is te duur betaald.

Binnen deze visie moeten we dus niet richting God kijken als we het hebben over de oorsprong van het lijden. Naar welke kant we dan wel moeten kijken? Lijden is grotendeels afkomstig van mensen: zij doen elkaar van alles aan, onbedoeld of ook opzettelijk. Tegelijk moeten we het onder ogen zien dat de oorzaak van veel lijden ons onbekend is. Dat is helemaal niet erg. We hebben te doen met een kaart vol witte, oningevulde vlekken; daarmee zullen we moeten leren leven.

Overigens weten we dat er een strijd gaande is tussen God en de duivel. De ene keer heeft de één de overhand en kan de ander alleen maar toezien; een volgende keer is het precies andersom. Uit deze strijd blijkt dat God vaak weerloos is. Als het kwaad toeslaat ziet hij op vele momenten alleen maar toe. Hij heeft het kwaad niet in zijn greep en is daar niet de schuld van. Maar nooit moeten we vergeten dat hij de weerloze overmacht is.⁶ Dat betekent dat hij uiteindelijk de overwinning behaalt, want eens schakelt hij het kwaad compleet uit.

Met deze moderne opvatting worden talloze bijbelse gegevens tussen haakjes gezet. Dat vinden sommige bijbellezers tegenwoordig geen probleem omdat zij de Bijbel zien als een bundel teksten waarin menselijke ervaringen staan met God en medemensen. Geen wonder. aldus deze opvatting, dat die veelheid aan teksten geen eenduidig beeld geeft.

Enerzijds tref je de traditionele lijn aan die spoort met het godsdienstig beleven van andere volken. Volgens die lijn moet je voor een verklaring van alles bij God zijn: hij is de oorsprong van wat er allemaal gebeurt in de wereld. Dit verklaart waarom Job na al zijn rampspoed reageert met: 'De HEER heeft gegeven, de HEER heeft genomen, de naam van de HEER zij geprezen' (Job 1:21). Daarin ontmoeten we de God van het catechisatielesje.

Maar er is ook een specifiek bijbelse lijn die zich losmaakt van het heidendom. Volgens die lijn heeft God een verwarmende sympathie voor wie lijden en is hij er altijd bij met zijn zorg. Deze benadering kom je ook in het boek Job tegen, want op een gegeven moment beroept Job zich op God, in het vertrouwen dat hij heilzaam voor ons bezig is. Daarin ontmoeten we de echte God.

Als we de Bijbel lezen over het thema 'God en het lijden' moeten we dus een selectie toepassen, zodat duidelijk wordt wat volgens de heidense, traditionele en wat volgens de specifiek bijbelse lijn is. Tot zover een veel voorkomende moderne opvatting.⁷

⁵ Antwoord 27 van Zondag 10 uit de Catechismus van Heidelberg, in: *Belijdenisgeschriften voor de Protestantse Kerk in Nederland*, Zoetermeer/Heerenveen 2004, p.80.

⁶ Deze term is ontleend aan H. Berkhof, *Christelijk geloof. Een inleiding tot de geloofsleer*, derde druk, Nijkerk 1975, p.141-148.

⁷ In de jaren zeventig is deze visie verdedigd door met name Herman Wiersinga in zijn boekje: *Verzoening met het lijden?*, Baarn 1975. Sindsdien is het breed geaccepteerd in christelijk Nederland in deze trant te spreken over God en het lijden.

Wie de Bijbel in zijn geheel als gezaghebbend aanvaardt, kan met deze visie niet meegaan. Dat neemt niet weg dat elementen hieruit ons op het goede spoor zetten. Wat de Bijbel over God en het lijden zegt, is nu eenmaal niet in enkele simpele lijnen neer te zetten.

2.2 Gods allesomvattende bestuur

Al bijbellezend krijgen wij het te horen dat God alles heeft gemaakt en bovendien alles in stand houdt. Hij bestuurt deze wereld en heeft dan ook overal de hand in, tot en met de details, zoals blijkt uit dat overbekende woord: 'Wat kosten twee mussen? Zo goed als niets. Maar er valt er niet één dood neer als jullie Vader het niet wil. Bij jullie zijn zelfs alle haren op je hoofd geteld' (Mat.10:29-30). Dat betekent niet dat wij, mensen, marionetten zijn die door God als de grote poppenspeler worden aangestuurd. We hebben alle vrijheid onze eigen afwegingen te maken en te kiezen voor onze eigen daden. Maar uiteindelijk vallen we met al ons denken en doen onder Gods bestuur. Daarom staat in het boek Spreuken: 'een mens stippelt zijn weg uit, de HEER bepaalt de richting die hij gaat' (Spr.16:9), en: 'de gedachten van de koning zijn als waterstromen in de macht van de HEER, hij leidt ze waarheen hij maar wil' (Spr.21:1).

Mensen die niks moeten hebben van Gods allesomvattende bestuur drijven daar wel eens de spot mee: 'Stel dat er volgens Gods planning een aanrijding moet plaatsvinden: wat een organisatie komt daar bij te pas om alles op elkaar af te stemmen. En dat is nog maar één situatie van één mens. Maar er zijn miljarden mensen en dan eveneens miljarden en miljarden situaties...'

Zo'n tegenwerping kan ik alleen maar onzin vinden: we hebben hier met God te maken. Zou het voor hem een probleem zijn die talloze mogelijkheden vast in de hand te houden? Voor ons mag dat ondenkbaar zijn, maar daarmee nog niet voor God. Hoe onbegrijpelijk het voor ons ook mag zijn, volgens de Bijbel is het een feit: God is betrokken bij wat in de natuur gebeurt en bij wat mensen doen.

We moeten nog een stap verder zetten: in de Bijbel wordt God ook verbonden met verdrietig-makende gebeurtenissen en acties. Opvallend is wat Jesaja als woord van God doorgeeft: 'Ik ben de HEER, er is geen ander die het licht vormt en het donker scheidt, die vrede maakt en onheil scheidt. Ik ben het, de HEER, die al deze dingen doet' (Jes.45:6-7). In Klaagliederen staat iets soortgelijks: 'Komt uit de mond van de Allerhoogste niet goed zowel als kwaad?' (Klaagl.3:38). En Amos zegt: 'Geschiedt er ooit onheil in een stad zonder toedoen van de HEER?' (Amos 3:6).

In de lijn hiervan is dat vaak alleen het handelend optreden van God genoemd wordt, zonder dat aangegeven wordt wat daarbij de verantwoordelijkheid van mensen is. Enkele voorbeelden. Over Gideons opvolger Abimelech wordt verteld: 'God zaaide onenigheid tussen Abimelech en de burgers van Sichem' (Re.9:23), en over Saul: 'De geest van de HEER had Saul verlaten; in plaats daarvan stuurde de HEER hem een kwade geest, die hem kwelde' (1 Sam.16:14). De profeet Micha zei tegen Achab: 'De HEER heeft in de mond van al deze profeten van u leugens gelegd. Hij heeft het juist slecht met u voor' (1 Kon.22:23). Later verwoordt Jesaja deze klacht van Gods volk: 'Waarom, HEER, liet u ons afdwalen van uw wegen? Waarom hebt u ons onbuigzaam gemaakt, zodat wij geen ontzag meer voor u hadden?' (Jes.63:17).

Door Paulus wordt iets soortgelijks gezegd: 'Wat Israël heeft nagestreefd, heeft het niet bereikt; alleen zij die zijn uitgekozen hebben het bereikt. De overigen werden onbuigzaam, zoals ook geschreven staat: "God heeft hun geest verdoofd, hun ogen blind gemaakt en hun oren doof, tot op de dag van vandaag"' (Rom.11:7-8).

Herhaaldelijk is er sprake van een vervlechting tussen wat God doet of beoogt en wat mensen ondernemen of willen. Ik gebruik opzettelijk de term 'verflechting' om aan te geven dat er nooit sprake is van een soort werkverdeling tussen God enerzijds en mensen of Satan anderzijds. God is altijd 100% actief maar tegelijk blijven mensen en Satan 100% verantwoordelijk voor wat zij doen. Toch komt telkens naar voren dat in die situaties God de regie in handen heeft.

Denk bijvoorbeeld aan wat Jozef ter geruststelling tegen zijn broers zei, die hem toch maar verkocht hadden aan slavenhandelaars: 'God heeft mij voor jullie uit gestuurd om jullie voortbestaan op aarde veilig te stellen; zo wilde hij veel levens redden. Niet jullie hebben mij dus hierheen gestuurd maar God.' Deze visie op zijn levensgeschiedenis heeft Jozef later nog eens herhaald: 'Jullie hadden kwaad tegen mij in de zin, maar God heeft dat ten goede gekeerd, om te bewerken wat er nu gebeurt: dat een groot volk in leven blijft' (Gen.45:7-8; 50:20).

Verhelderend is het commentaar bij de breuk tussen de noordelijke en zuidelijke Israëlieten, die overigens veroorzaakt werd door het polariserende optreden van koning Rechabeam: 'God had dit zo beschikt', wat God zelf later bij monde van een profeet bevestigde: 'Dit alles is van mij uitgegaan' (2 Kron.10:17; 11:4). Parallel hiermee wordt over een latere koning verteld: 'Amasja luisterde niet, want God had beschikt dat Juda in handen van de vijand zou vallen omdat het zijn heil had gezocht bij de goden van Edom' (2 Korn.25:20). Tenslotte: dat Jezus is gekruisigd wordt in één tekst aangeduid als een wandaad van de toenmalige Joodse leiders en als een gebeuren 'overeenkomstig Gods bedoeling' (Hand.2:23; vgl. 3:17-18; 4:27-28).

Gods regie in het handelen van mensen komt eveneens naar voren in wat in het boek Exodus verteld wordt over de Egyptische farao. Enerzijds wordt hij erop aangesproken tot een goede keus te komen want Mozes moet hem telkens opdrachten van God doorgeven. Maar anderzijds wordt het nadrukkelijk verteld dat God tegen Mozes zei: 'Ik zal ervoor zorgen dat de farao hardnekkig weigert de Israëlieten te laten gaan' (Ex.4:21; 7:3), waarna het als een refrein terugkeert: 'De HEER zorgde ervoor dat de farao onverzettelijk bleef en hardnekkig bleef weigeren hen te laten gaan'

(Ex.9:12; 10:20,27; 11:10; 14:8; vgl. Rom.9:17-18. Zie ook Deut.2:30 en Joz.11:20). De verantwoordelijkheid van de farao en Gods actie kunnen we zo omschrijven: God pinde de farao vast op zijn eigen foute keus, met alle ellende die hij daardoor bij God afriep over zichzelf en zijn volk.

Deze bijzondere actie van God komen we ook later tegen: 'Mijn volk luisterde niet, Israël wilde niet van mij weten. Toen liet ik hen begaan, koppig volgden zij hun eigen inzicht' (Ps.81:12-13). Volgens dit psalmvers was het Israëls keus ongehoorzaam te zijn maar daarin was op de een of andere manier ook God bezig.

Dat God mensen soms uitlevert aan hun foute keus wordt eveneens door Paulus verwoord: 'Omdat ze het beneden hun waardigheid achtten God te erkennen, heeft God hen overgeleverd aan hun eigen onbetrouwbaarheid en doen ze wat verwerpelijk is' (Rom.1:24,26,28). In een ander verband staat: 'Ze hebben de liefde voor de waarheid, die hen had kunnen redden, niet aanvaard. Daarom treft God hen met verblinding, zodat ze dwalen en de leugen geloven' (2 Tess.2:10-11).

In de Bijbel komt ook een paar keer de vervlechting voor tussen wat God en wat Satan doet, maar weer is Gods optreden dominant. Zo wordt in de eerste twee hoofdstukken van het boek Job verteld dat Job door Satan in het ongeluk is gestort, maar in de rest van het boek worden de rampen die Job zijn overkomen uitsluitend op rekening van God gezet. Precies ditzelfde komen we tegen in het leven van David, toen hij strijdig met Gods wil ertoe overging een volkstelling te houden: hierover vertellend wijst het ene boek erop dat Satan hem aanzette tot die volkstelling (1 Kron.21:1) en het andere boek dat God dit deed (2 Sam.24:1), maar na die opening wordt in beide boeken uitsluitend over God gesproken. Tenslotte klaagt Paulus over 'een doorn in het vlees: ik word gekweld door een engel van Satan'; maar hij smeekte God hem van die engel te bevrijden (2 Kor.12:7-8).

Tegen deze achtergrond is het te billijken dat in Zondag 10 van de Catechismus van Heidelberg uitsluitend God genoemd wordt als de oorsprong van goede en kwade gebeurtenissen in het leven van zijn kinderen. Zijn bestuur is bijbels gezien inderdaad allesomvattend en betreft dus ook zaken die ons verdrietig stemmen of zelfs wanhopig maken.

2.3 Gods verhouding tot het kwaad

De vraag is nu: dwingt Zondag 10 ons tot de toepassing dat eveneens gruwelen als keelkanker of incest 'ons niet bij toeval maar uit Gods vaderhand toekomen'? Er zijn christenen die hier instemmend op reageren: 'Inderdaad, ook keelkanker en incest komen uiteindelijk bij God vandaan. Hij bestuurt toch letterlijk alles?'

God als bron van het kwaad?

In de loop van de kerkgeschiedenis hebben gelovigen soms nog een stap verder gezet. Naar hun idee is God inderdaad persoonlijk verantwoordelijk voor het kwaad en is uiteindelijk hij de bron van alle ellende in deze wereld. Dergelijke gelovigen kennen God als het ware twee gezichten toe: enerzijds is hij een liefdevolle God die uit is op het goede voor de mens; anderzijds is hij een kwaadaardig God die soms destructief kan uitpakken in zijn optreden. God is dus niet alleen maar goed; in hem is ook het demonische aanwezig. Je kunt hem vergelijken met Dr. Jekyll en Mr. Hyde.⁸ Nu dit zo is, zullen wij als nietige mensen het moeten accepteren dat God een lichtende en een duistere kant heeft. We kunnen hiertegen verbitterd in opstand komen maar dat heeft geen enkele zin. Vanwege onze onmacht zit er voor ons niks anders op dan dat wij die duistere kant van God als een gegeven aanvaarden.

Deze visie op God is onaanvaardbaar, want hij is wars van alles wat maar even met kwaad en duisternis te maken heeft. Er is bij hem geen sprake van een zekere gespletenheid, waardoor je de ene keer met zijn goedheid en een volgende keer met zijn slechtheid geconfronteerd wordt. Het is bijbels gezien onmogelijk God een duistere kant toe te dichten. Zo'n kant zou in strijd zijn met zijn wezen, want hij is onvermengd goed.⁹

Maar toch gaat het kwaad niet buiten God om. Hoe ver moeten we dan wel gaan in het leggen van een verbinding tussen God en het kwaad? Hebben die christenen dan gelijk die zeggen dat ook keelkanker en incest uiteindelijk bij God vandaan komen en dus product zijn van Gods vaderhand? Is het juist God zo nauw bij zonde en ellende te betrekken?

Ursinus over Zondag 10

Opmerkelijk is dat deze christenen een van de auteurs van de Catechismus niet aan hun zijde hebben. In zijn commentaar op de Catechismus schrijft Ursinus namelijk over 'het kwaad der zonde': het is ongerijmd 'te zeggen, dat God wil dat het geschiedt, of dat Hij het prijst, of het Zelf doet of het helpt doen. Maar Hij laat het toe, dat het van (= door, CvdL) de duivelen en verkeerde mensen geschiedt, d.w.z. Hij belet het niet, al zou Hij dat kunnen.'

⁸ De namen gaan terug op een verhaal van Robert Louis Stevenson uit 1886 over de arts Dr. Jekyll die soms verandert in zijn alter ego, de misdadige Mr. Hyde.

⁹ Zo wordt in vele Psalmen de lof op Gods goedheid gezongen: 25:8; 54:8; 69:17; 86:5; 100:5; 106:1; 107:1; 109:21; 118:1,29; 135:3; 136:1.

Ursinus voegt hieraan toe dat we dit toelaten door God niet zo moeten verstaan 'dat Hij het werkeloos aanziet' maar in die zin dat Hij de wil van het zondigende schepsel 'niet ombuigt tot gehoorzaamheid'.¹⁰

Nu gaat het mij er niet om een beschrijving te geven van Ursinus' visie op Gods bestuur. Uit deze enkele aanhaling kan voldoende duidelijk zijn dat Ursinus in zijn verklaring van zonde en lijden in deze wereld ervoor oppast een al te nauwe verbinding te leggen tussen God en het kwaad. Bovendien is duidelijk dat hij niet alleen in de richting van God kijkt. Nooit mogen we vergeten dat de mens en Satan ook hun aandeel hebben in alle ellende die zich voordoet.

De mens als bron van lijden

Zo wordt ons in het begin van de Bijbel verteld dat de mens door zijn opstand tegen God Gods vloek over zich heeft afgeroepen. Als gevolg daarvan gaat het leven van de mens samen met zwoegen en zweten, dorens en distels, dood en ontbinding (Gen.3:16-19; vgl. Rom.5:12. Zie ook § 3.2). Het is waar, Christus heeft door zijn sterven plaatsvervangend voor ons Gods vloek ondergaan over al ons falen, maar tot aan Christus' terugkeer blijven wij te maken houden met het zuchten en lijden van de schepping (Gal.3:13; Rom.8:22).¹¹

Dat betekent concreet: als we aan een ziekte lijden of een handicap hebben, als we met de dood geconfronteerd worden, als we horen van tsunami's, tornado's en aardbevingen, dan moeten we ons niet verbijsterd afvragen: 'Waarom gebeurt dit toch?' Want volgens het bijbelse antwoord is dit het gevolg van onze opstand tegen God. Ellende in de wereld moet ons daarom schuld bewust maken, zodat we opstandige, verwijtende taal voor ons houden en met Job zeggen: 'Ik leg mijn hand op mijn mond' (Job 40:4). Als toch heftige emoties bij ons bovenkomen richting God, moeten we ons door Paulus' woorden tot de orde laten roepen: 'Wie bent u eigenlijk dat u, een mens, iets tegen God zou inbrengen? Vraagt het aardewerk soms aan de pottenbakker: waarom hebt u me gemaakt zoals ik eruit zie?' (Rom.9:20).

Paulus' uitspraak maakt overigens duidelijk dat we bij ons nadenken over de bron van het kwaad niet alleen moeten rekenen met ons schuldig-zijn. Evengoed onze nietigheid moet in beeld komen. We zijn klein en kwetsbaar in vergelijking met de glorieuze en onaantastbare God. Alleen daarom al is het ongepast hem ter verantwoording te roepen. In dit verband denk ik eraan hoe God de opstandige Job een verbale rondleiding heeft gegeven door zijn indrukwekkende wereld met haar imponerende dieren. Daarmee zei hij in feite tegen Job: 'Jij wilt mij kritiseren?! Maar wat weet jij eigenlijk van mijn wereld met al die dieren? Ben jij de grootste dieren wel de baas? Trouwens, kun jij welk dier dan ook maken? Nou dan!' (Job 38-41; zie voor Jobs reactie: 40:3-5; 42:1-6). We hebben dus niet het recht kritiek te hebben op God. Daarvoor zijn we te klein; bovendien is er alle reden schuld bewust terug te kijken op ons gemeenschappelijke verleden.

Maar er is meer. Behalve naar ons gezamenlijke begin moeten we ook kritisch kijken naar ons individuele heden. Hoe vaak maken we ons niet schuldig aan allerlei kwalijke zaken? Het merkwaardige is dat we de verantwoordelijkheid daarvoor nogal eens op God afschuiven. Dan wordt verwijtend over hem gezegd: 'Waarom heeft hij deze wandaad niet voorkomen?' We moeten het onder ogen zien dat dit grotendeels een open vraag blijft. In het vervolg ga ik hier nog nader op in. Maar onverkort is waar dat vóór alles de daders zelf verantwoordelijk zijn voor hun wandaden. Al vallen zulke wandaden op de een of andere manier onder Gods bestuur, dat geeft de daders geen moment het recht zich ook maar iets schoon te praten. Ik geef drie voorbeelden uit de Bijbel.

Via Jesaja vertelde God dat hij Assur heeft ingeschakeld om zijn volk voor diens ongehoorzaamheid te straffen. Om die reden wordt Assur zelfs aangeduid als: 'gesel van mijn toorn, stok waarmee ik in mijn woede sla.' Betekende deze functie van Assur dat die maar zijn gang kon gaan tegenover Gods volk? Geen sprake van. Waarschuwend liet God horen: 'Schept een bijl op tegen wie er mee hakt?' Met andere woorden: de Assyriërs bleven verantwoordelijk voor hun daden. Voor hun trots en wreedheden tegenover zijn volk heeft God hen dan ook aansprakelijk gesteld en afgestraft (Jes.10:5,12-15).

Blijkens Ezechiël was God zo verontwaardigd over de toenmalige afgoderij dat hij voor straf profeten ertoe bracht aan hun bezoekers een foute boodschap door te geven. Maar dat verontschuldigde hen niet. Letterlijk zei God: 'Als de profeet zich tot een antwoord laat verleiden zal dat zijn omdat ik, de HEER, hem daartoe heb verleid. Ik zal hem straffen en hem vernietigen' (Ez.14:9).

Een laatste voorbeeld: volgens Gods plan moest Christus verraden en terechtgesteld worden. Toch pleitte dat Judas, de verrader, niet vrij: 'De Mensenzoon moet heengaan zoals het voor hem bepaald is, maar wee de mens die hem zal uitleveren' (Luc.22:22).

De Satan als bron van lijden

Maar naast kwalijk handelende mensen hebben we eveneens te doen met de destructieve acties van Satan met zijn demonen. Waar hij toe in staat is, blijkt uit wat ons in het boek Job verteld wordt: hij kan bandieten zo aansturen dat ze rovend en moordend tekeergaan tegen het personeel en de veestapel van een kind van God; hij kan de bliksem vernietigend laten inslaan; hij kan door een hevige storm een huis zo totaal vernietigen dat alle mensen erin omkomen (Job 1:12-19);

¹⁰ Zacharias Ursinus, *Het schatboek der verklaringen over de Heidelbergse Catechismus*. In hedendaags Nederlands herschreven door J. van der Haar, deel I, Dordrecht 1977, p.203-204.

¹¹ In hoeverre we nog met Gods straf te maken hebben, komt in § 3.2 aan de orde.

ten slotte kan hij een kind van God een vreselijke ziekte bezorgen (Job 2:6-7).¹² Elders wordt vermeld dat demonen ten koste van Gods kinderen invloed kunnen uitoefenen in bestuurscentra.¹³

In overeenstemming met dit alles zei Christus over de duivel: 'Hij is vanaf het begin een moordenaar geweest, hij is een aartsleugenaar, de vader van de leugen' (Joh.8:44). Elders wordt Satan getypeerd als 'de heerser over de dood' (Hebr.2:14). En Petrus waarschuwt ons ervoor: 'Uw vijand, de duivel, zwerft rond als een brullende leeuw, op zoek naar een prooi' (1 Petr.5:8). Verder sprak Paulus de vrees uit 'dat, zoals Eva door de slang op sluwe wijze bedrogen werd, uw gedachten worden weggelokt van de oprechte en zuivere toewijding aan Christus'(2 Kor.11:3). En in een andere brief wijst de apostel erop: 'Onze strijd is niet gericht tegen mensen maar tegen hemelse vorsten, de heersers en de machthebbers van de duisternis, tegen de kwade geesten in de hemel-sferen' (Ef.6:12).

Dit alles geeft aan: als we te maken hebben met lijden, kunnen we er nooit mee volstaan alleen over God te spreken. Altijd moeten we rekening houden met onze menselijke schuld aan het lijden, waarbij we kunnen denken aan wat er in het paradijs misging en aan wat mensen elkaar allemaal aandoen. Daarnaast is er ook nog het destructieve optreden van Satan, die erop gespitst is om de mooie schepping van God kapot te maken, Gods kinderen te verleiden tot ontrouw en mensen psychisch, lichamelijk en sociaal in de vernieling te helpen.

God tegenover het lijden

Maar ook over God valt meer te zeggen dan dat hij door zijn bestuur betrokken is bij alle ellende. Al is zijn bestuur allesomvattend, tegelijk maakt de Bijbel duidelijk dat God om zo te zeggen afstand bewaart tot zonde en lijden. Hij is heilig. Hij wil dus niks te maken wil hebben met wat destructief is. In de woorden van Mozes: God 'staat voor recht; alles wat hij doet is volmaakt. Trouw is God, rechtvaardig en zuiver, in hem is geen spoor van kwaad' (Deut.32:4). En in een Psalm staat: 'U haat het kwaad' (Ps.45:8). In dezelfde trant schrijft Jakobus: 'God stelt niemand aan verleiding bloot, zoals hij zelf ook niet door iets slechts in verleiding kan worden gebracht' (Jak.1:13). En Johannes verklaart: 'God is licht, er is in hem geen spoor van duisternis' (1 Joh.1:5).

Om deze duidelijke taal moeten we zorgvuldig zijn in de manier waarop we God met zonde en ellende verbinden. Het destructieve is wezensvreemd aan hem.

Hierbij past dat het God raakt als hij zijn volk moet straffen. In het Oude Testament staan daarvan prachtige voorbeelden. Zo zegt Jesaja: 'In al hun nood was ook hijzelf in nood' (Jes.63:9) - terwijl ze hun nood (de ballingschap) aan zichzelf te wijten hadden. Bekend is ook wat bij Hosea staat. Eerst geeft hij harde woorden van God door: 'Mijn volk bijt zich vast in zijn ontrouw jegens mij. Al roepen ze tot mij, de Allerhoogste, ik zal hun lot niet verlichten.' Maar dan volgt opeens iets heel anders: 'Ach Efraïm, hoe zou ik je ooit kunnen prijsgeven? Hoe zou ik je kunnen uitleveren, Israël? (...) Mijn hart wordt verscheurd, door barmhartigheid word ik bewogen. Ik zal mijn toorn laten varen en Efraïm niet opnieuw te gronde richten' (Hos.11:7-9).

Een derde voorbeeld: het slot van het boek Jona. Jona zag het helemaal zitten dat de potentiële vijand van Israël, het heidense Nineve, zou ondergaan, maar God zegt tegen hem: 'Zou ik geen verdriet hebben om Nineve, die grote stad, waar meer dan honderdtwintigduizend mensen wonen die het verschil tussen links en rechts niet eens kennen, en dan nog al die dieren?' (Jona 4:11). Het gaat hem dus aan het hart als kinderen slachtoffer worden van zijn straffen, maar zelfs als daarbij dieren worden getroffen.

Natuurlijk vertelt de Bijbel vaak van Gods straffend optreden, maar Christus' zelfopoffering bewijst het: God heeft er alles voor over dat mensen niet onder zijn oordeel vallen maar vrij spraak krijgen. In de woorden van Paulus: 'God, onze redder, wil dat alle mensen worden gered en de waarheid leren kennen' (1 Tim.2:4).

Willen we zicht krijgen op wat er in Gods hart leeft, dan is veelzeggend hoe veel wonderen Gods Zoon verricht heeft om mensen te genezen. Die genezingswonderen bevatten luid en duidelijk de boodschap dat Christus in zijn koninkrijk het lijden volledig uitgebannen wil hebben. De geschiedenis mondt dan ook hierop uit: God 'zal alle tranen uit hun ogen wissen. Er zal geen dood meer zijn, geen rouw, geen jammerklacht, geen pijn, want wat er eerst was is voorbij.' Daar is het God om begonnen, want zijn betrouwbare voornemen is: 'Alles maak ik nieuw!' (Op.21:4-5).

Als we met deze gegevens rekenen, is het onbestaanbaar God zo nauw met zonde en lijden te verbinden dat hij daar meer of minder voor aansprakelijk gesteld kan worden. Hoe dat te combineren is met het allesomvattende van Gods bestuur, weet ik niet. Binnen menselijke verhoudingen sta ik schuldig als ik iets kwalijks zie gebeuren en dat niet verhinder terwijl ik daartoe wel de mogelijkheid heb. Toch wordt bij God uitgegaan van wat voor ons niet te combineren is: hij bestuurt alles, toch mogen zonde en lijden niet simpelweg op zijn rekening geschreven worden. Zijn licht-zijn is onaantastbaar; bovendien is de mens en is Satan er ook nog. Daarom kan Prediker een lange opsomming geven van momenten waarop positieve en negatieve gebeurtenissen plaatsvinden en tegelijk verklaren: 'God heeft alles wat er is de goede plaats in de tijd gegeven' (Pred.3:1-11).

¹² Demonen als aanstichter van ziekten komen we ook tegen in: Marcus 9:17 en Lucas 13:11,16. In dit verband is het opvallend dat Jezus de koorts en later de wind bij een bepaalde gelegenheid bestraffend toesprak (Lucas 4:39; 8:24), wat toch laat vermoeden dat hij daarin Satan werkzaam zag.

¹³ Dit blijkt uit wat Daniël te horen kreeg, namelijk dat er zowel aan het hof van de Perzen als aan dat van de Grieken een machtige demon (als 'vorst' aangeduid) gestationeerd was. Die lieten zich daar gelden ten koste van de pas terugkeerde Joodse ballingen. Ze werden bestreden door Daniëls gespreksgenoot, die weer bijstaan werd door zijn collega-engel Michaël (ook als 'vorst' aangeduid). Zie Daniël 10:13,20.

Om dit alles durf ik de stelling aan dat het godslasterlijk is te zeggen: 'Als iemand keelkanker heeft, heeft God hem dat bezorgd', en: 'Incest valt je uit Gods vaderhand ten deel.' De bedoeling van zulke uitspraken is vast om aan te geven dat niks buiten Gods bestuur valt en daar ben ik het mee eens. Maar intussen trek je door deze formuleringen God te dicht op zulke afschuwelijke zaken dan past bij wie God vóór alles is en bij wat hij vóór alles wil. Onvermijdelijk besmeur je daarmee Gods goede naam, als zou hij keelkanker of incest willen. Hij verafschuwt het, want hij gunt ons vreugde. Keelkanker heeft er alles mee te maken dat wij in het allereerste begin in de fout zijn gegaan; en misschien is deze ziekte in sommige gevallen ook deels het gevolg van iemands foute keus om ondanks alle waarschuwingen te blijven roken. En de gruwel van incest moeten we alleen maar op rekening schrijven van de incestpleger en misschien deels ook van de omgeving die de blik afwendde.

Theologen hebben vaak hun best gedaan om recht te doen aan beide aspecten: het allesomvattende van Gods bestuur en Gods afstand tot zonde en ellende. Zo gebruiken ze wel de term: actieve toelating. Daarmee geven ze enerzijds aan dat God niet passief is maar de regie houdt, maar anderzijds dat hem niks verweten kan worden. Ik gebruik tegenover mijn catechisanten uitdrukkingen als: God heeft wel overal de hand in, maar maakt nooit vuile handen: die zijn er bij de mensen en bij Satan; of: God is wel de bewerkende oorzaak van alles maar nimmer de schuldige oorzaak.

Eigenlijk komen we nooit verder dan stotteren, maar zoveel is helder: hebben we het over de oorzaak van het lijden, dan kunnen we nooit volstaan met een simpele verwijzing naar God. We moeten tegelijk verwijzen naar de menselijke schuld en naar Satan, terwijl we eveneens met Gods licht-zijn moeten rekenen.

Om dit alles vind ik de formulering van Zondag 10 misverstand-verwekkend: al keek Ursinus zelf breder, in de tekst wordt met een te beperkte blik gekeken naar het gecompliceerde van dit onderwerp. Daaraan wordt wel rechtgedaan door de Nederlandse Geloofsbelijdenis, want die zegt het zo: Wij geloven, dat de goede God alle dingen 'overeenkomstig zijn heilige wil zo bestuurt en regeert, dat in deze wereld niets gebeurt zonder zijn besluit. Toch is God niet de bewerker of de schuld van de zonde die gedaan wordt. Want zijn macht en goedheid zijn zo groot en onvoorstelbaar, dat Hij zijn werk zeer goed en rechtvaardig beschikt en doet, ook al handelen de duivelen en goddelozen onrechtvaardig. En wat Hij doet boven het begrip van het menselijk verstand, dat willen wij niet nieuwsgierig onderzoeken, verder dan ons begrip reikt. Maar wij aanbidden in alle ootmoed en eerbied de rechtvaardige oordelen van God, die voor ons verborgen zijn. We stellen ons ermee tevreden, dat wij leerlingen van Christus zijn, om alleen te leren wat Hij ons onderwijst in zijn Woord, zonder deze grenzen te overschrijden.'¹⁴

Beter kan ik het niet zeggen. Daarom is het belangrijk ons deze tekst eigen te maken. Dan kunnen we met al onze vragen tot rust komen. Al bezorgen de feiten ons soms slapeloze nachten, God is boven alle kritiek verheven. Met de apostel Paulus kunnen we dan ook de lof op God zingen: 'Hoe onuitputtelijk zijn Gods rijkdom, wijsheid en kennis, hoe ondoorgroendelijk zijn oordelen en hoe onbegrijpelijk zijn wegen. Alles is uit hem ontstaan, alles is door hem geschapen, alles heeft in hem zijn doel. Hem komt de eer toe tot in eeuwigheid. Amen.' (Rom.11:33,36).

3 Lijden als straf

Hoe moeten we tegen ons lijden aankijken? Is het juist dat te zien als een straf van God voor ons falen? Of is lijden alleen maar iets onbegrijpelijks? Op deze vragen is geen makkelijk antwoord te geven.

3.1 Straf verdienen

In de Bijbel komt naar voren dat wij allemaal straf verdienen. Hierbij maakt het niet uit of we ons misdadig gedragen of juist voorbeeldig. Daar willen we niet aan. Als mensen door iets ergs getroffen worden, zeggen ze wel eens verontwaardigd: 'Waaraan heb ik dat verdiend?' Impliciet spreken ze hiermee uit: 'Met mijn goede gedrag heb ik toch zeker recht op geluk en God heeft toch de plicht ervoor te zorgen dat ik dit geluk in handen krijg?'

In de Bijbel staat precies het omgekeerde: zelfs als mensen in onze ogen voorbeeldig voor de dag komen, falen ze in hun liefde voor God en hun medemensen en staan ze daardoor schuldig tegenover God. Daarom moet van alle mensen gezegd worden: ze hebben hun geluk verbeurd en staan bloot aan Gods toorn over hun overtredingen. Als mensen iets verdienen is dat straf van God.

¹⁴ Artikel 13 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis, in: *Belijdenisgeschriften voor de Protestantse Kerk in Nederland*, Zoetermeer/Heerenveen 2004, p.174.

Dat is de boodschap van het Oude Testament¹⁵ maar evengoed van het Nieuwe Testament.¹⁶

Dat alle mensen met lege, vuile handen voor God staan en daarom straf verdiend hebben, komt ook naar voren in een gesprek dat Christus met zijn volgelingen had. Dat gesprek ging over de delijke slachtoffers die gevallen waren door een gewapend optreden van Pilatus en door een instortende toren. Naar het idee van Christus' volgelingen hadden die slachtoffers hun dood verdiend omdat ze kennelijk meer op hun kerfstok hadden dan de mensen die geen slachtoffer waren geworden. Dat werd door Christus bestreden, niet doordat hij die slachtoffers onschuldig verklaarde maar doordat hij eveneens zijn toehoorders schuldig noemde: 'Denken jullie dat die Galileeërs grotere zondaars waren dan alle andere Galileeërs, omdat ze dat ondergaan hebben? Zeker niet, zeg ik jullie, maar als jullie niet tot inkeer komen, zul je allemaal op dezelfde wijze omkomen. Of die achttien die stierven doordat de Siloamtoren op hen viel - denken jullie dat zij schuldiger waren dan alle andere mensen die in Jeruzalem wonen? Zeker niet, zeg ik jullie, maar als jullie niet tot inkeer komen, zul je allemaal net zo sterven als zij' (Luc.13:2-5).

Duidelijke taal. Maar hoe zit het dan met die uitspraak van Johannes dat God liefde is? We mogen nooit vergeten hoe over die liefde wordt gesproken: 'God is liefde. En hierin is Gods liefde ons openbaar: God heeft zijn enige Zoon in de wereld gezonden, opdat we door hem zouden leven. Het wezenlijke van de liefde is (...) dat hij ons heeft liefgehad en zijn Zoon heeft gezonden om verzoening te brengen voor onze zonden' (1 Joh.4:8-10). We kunnen Gods liefde dus alleen maar ontmoeten via Christus.

Hetzelfde zei Johannes de Doper: 'Wie in de Zoon gelooft heeft eeuwig leven, wie de Zoon niet wil gehoorzamen zal dat leven niet kennen; integendeel, Gods toorn blijft op hem rusten' (Joh.3:36).

Alleen wie met Christus verbonden is, ervaart dus de liefde van God. Maar buiten Christus om geldt dat 'het huiveringwekkend is te vallen in de handen van de levende God', want 'God is een verterend vuur' (Hebr.10:31; 12:29; vgl. 2:3). We zijn geneigd dit soort uitspraken in de Bijbel naar de rand te schuiven. Zeker tegenwoordig hebben velen last van de drang om het in hun geloof leuk te houden. Maar dan doen we onrecht aan het geheel van de bijbelse boodschap. Daar hoort ook deze donkere kant bij: God maakt zich kwaad over ontrouw aan hem.

3.2 Straf krijgen

Maar wannéér voltrekt God zijn straf aan schuldige mensen? De Bijbel is daar duidelijk over. Als ongelovigen sterven, worden ze meteen geconfronteerd met Gods veroordeling tot de hel. Denk aan wat Christus in de gelijkenis over de arme Lazarus vertelde over diens rijke plaatsgenoot: na zijn dood kwam hij terecht in een 'oord van martelingen', waar hij 'hevig gekweld' werd en 'in de vlammen' pijn leed (Luc.16:23-24,28).¹⁷ En bij Christus' terugkeer staat zijn vijanden 'een eeuwige bestraffing' te wachten, want ze worden verwezen naar 'het eeuwige vuur dat bestemd is voor de duivel en zijn engelen', naar 'de uiterste duisternis', 'ver van de Heer' (Mat.25:41,46; 8:12; 2 Tess.1:9).

Angstaanjagende woorden, die heel wat vragen oproepen: wat moeten we ons hier precies bij voorstellen; betreft deze straf ook overleden kinderen; hoe zit het met de mensen die Christus nooit echt hebben leren kennen; is de toewijding van anders-gelovigen van geen enkele waarde; hoe eeuwig is eeuwig? Het voert te ver op deze vragen in te gaan. Waar het mij in dit verband om gaat is dat God ontrouw aan hem niet zomaar laat gaan. Na hun dood zullen Gods vijanden het ondervinden dat hij hun verantwoordelijk stelt voor hun ongehoorzaamheid aan hem.

De vraag is nu: kunnen we het in ons leven hier al aanwijzen dat God ons straft om ons falen? Wordt zijn toorn ook al in onze wereld tastbaar? Hierop moet met 'ja' geantwoord worden.

Gods vloek in ons leven

Allereerst kunnen we dan denken aan wat verteld wordt over het begin van de geschiedenis. Toen de mens in het paradijs tegen God in opstand kwam, heeft God zijn vloek uitgesproken over mens en wereld. Als gevolg hiervan wordt ons leven getypeerd door zwoegen en zweten, dorren en distels, dood en ontbinding (Gen.3:16-19; vgl. Rom.5:12; 8:20).

Het is onmogelijk te bepalen wat daardoor allemaal anders werd in de wereld. Ontbraken tot op dat moment de planten die wij met onze monoculturen onkruid noemen? Waren er toen nog geen dieren die elkaar opvrat? Kwamen in de tijd van het paradijs nog geen vernietigende verschijnselen voor op aarde zoals tsunami's, tornado's en aardbevingen?

¹⁵ De schuldigheid van de mens wordt uitgesproken in bijvoorbeeld: Gen.8:21: 'Alles wat de mens uitdenkt, van zijn jeugd af aan, is nu eenmaal slecht'; Ps.51:7: 'Ik was al schuldig toen ik werd geboren, al zondig toen mijn moeder mij ontving'; Jer.17:9: 'Niets is zo onbetrouwbaar als het hart, onverbeterlijk is het, wie zal het kennen?' Dat God zich daarover kwaad maakt, laat God ons via Mozes weten, Deut.27:26: 'Vervloekt is eenieder die zich niet houdt aan de bepalingen van deze wet.'

¹⁶ Beide aspecten, ons schuldig-zijn en Gods toorn daarvoor, noemt Paulus in Rom.3:9-10,12,19,23: 'Zowel de Joden als de andere volken (zijn) in de macht van de zonde. Zo staat er ook geschreven: "Er is geen mens rechtvaardig, zelfs niet één (...), heel de mensheid is verdorven" (...) Uiteindelijk wordt ieder mens het zwijgen opgelegd en staat de hele wereld schuldig voor God (...) Iedereen heeft gezondigd en ontbeert de nabijheid van God.'

¹⁷ Al staan de aangehaalde woorden in het kader van een fictief verhaal, blijktens andere uitspraken slaan ze terdege op de realiteit.

Op deze vragen zijn verschillende antwoorden mogelijk, maar elk antwoord is speculatief. Niemand is in staat een reconstructie te maken van het leven op aarde in de tijd voordat God zijn vervloeking uitsprak.

Maar zo veel is duidelijk: toen Gods vloek werkzaam werd in de wereld werd de mens geconfronteerd met de weerbarstigheid van alles, was hij vatbaar voor ziekte en dood, kon hij slachtoffer worden van destructieve krachten op aarde. Dat mensen zonder uitzondering vroeg of laat ellende ondervinden, is dus niet maar een kwestie van pech. Onze ellende is Gods straf voor het feit dat we ontrouw zijn geworden aan God en daardoor schuldig staan tegenover hem. Daarbij hoeven we niet eens aan bepaalde wandaden van ons in het heden te denken. Sinds onze eerste opstand tegenover God is het aan onze situatie eigen dat we schuldige mensen zijn en dat Gods vloek op ons rust, met als resultaat allerlei ellende.

Door de komst van Christus valt er meer te zeggen (zie § 3.4), maar onveranderd is dat onze ellende alles te maken heeft met ons falen tegenover God.

Gods straf in het Oude Testament

Daarnaast lezen we in de Bijbel dat God op aanwijsbare overtredingen van zijn volk vaak reageerde met een aanwijsbare straf. Door Mozes heeft God daarmee nadrukkelijk gedreigd, in mijn eigen woorden: 'Als jullie je niet houden aan wat in de wet beschreven staat maar ontrouw zijn aan mij, kunnen jullie allerlei verschikkingen tegemoet zien' (zie Lev.26:14-39 en Deut.28:15-68). Hierbij kunnen we denken aan ziekten, rampen en vijanden.

In de loop van Israël's geschiedenis heeft God dat waargemaakt. Zo wordt in het boek Rechters verteld dat God buitenlandse vijanden de vrije hand liet zodra zijn volk hem ontrouw werd (zie bijv. Re.2:1-3,11-15,17-21).

Gods straffend ingrijpen komt eveneens naar voren in de tijd dat God het noordelijke rijk van de tien stammen door de Assyriërs liet veroveren en het zuidelijke rijk van de twee stammen door de Babyloniërs. Wat een ellende heeft dat Gods volk opgeleverd: hun woonplaatsen werden verwoest, vrouwen werd verkracht en talloze bewoners vonden de dood of werden in ballingschap gevoerd. Ter verklaring van deze verbijsterende gebeurtenissen wordt gezegd: 'Dit alles gebeurde omdat de Israëlieten zondigden tegen de HEER, hun God (...) Ze waren andere goden gaan vereren en volgden de levenswijze van de volken die de HEER voor hen verdreven had (...) Met deze kwalijke praktijken tergdten ze de HEER (...) Telkens opnieuw vermaande de HEER Israël en Juda bij monde van de profeten. Maar even halsstarrig als hun voorouders, die geen vertrouwen stelden in de HEER, hun God, weigerden de Israëlieten te luisteren (...) Daarom verwierp de HEER alle nakomelingen van Israël. Hij vernederde hen door hen uit te leveren aan plundersaars, en uiteindelijk verstootte hij hen allemaal' (2 Kon.17:7-20).

De Israëliet van toen kon er niet omheen te erkennen: 'Ik ben de mens die te lijden heeft onder stok van zijn toorn', waarom hij zijn volksgenoten aanspoorde: 'Wat klaagt een mens zolang hij nog leeft? Laat hij klagen over zijn zonden!' (Klaagl.3:1,39).

In het Oude Testament staan ook voorbeelden van enkelingen die om hun ongehoorzaamheid aan God gestraft werden. Als ik me beperk tot Mozes' tijd, is te denken aan Mirjam die om haar opstelling tegenover Mozes tijdelijk last van huidvraat kreeg; aan Korach, Datan en Abiram met hun volgelingen die om hun opstand tegen Mozes en Aäron de dood vonden; en aan Mozes en Aäron die om hun foute optreden bij het water van Meriba het land Kanaän niet in mochten (Num.12:1-15; 16:1-35; 20:7-12; zie ook Ps.39:11-12). In die vroegere tijd kon Gods straf dus op vele momenten zonder aarzeling aangewezen worden.

Gods straf in het Nieuwe Testament

Ook in het Nieuwe Testament staan er voorbeelden van dat er een aanwijsbaar verband kan bestaan tussen een overtreding die Gods kinderen hebben begaan en het nare dat hun overkomt.

Zo werden de Korintische christenen door Paulus gekritiseerd om hun partijvorming aan het avondmaal, waardoor 'de een honger heeft en de ander dronken is'. Kennelijk beseften ze niet 'dat het om het lichaam van de Heer gaat'. En dan volgt er: 'Daarom zijn er onder u veel zwakke en zieke mensen en zijn er al velen onder u gestorven' (1 Kor.11:17-21,29-30).

Een ander voorbeeld staat in de brief die Christus via de apostel Johannes doorgaf aan de gemeente in Tyatira. Die gemeente liet de zogenaamde profetes Izebel haar gang gaan, waardoor gelovigen ontrouw werden aan Christus. In reactie daarop sprak Christus deze dreiging uit: 'Ik zal haar ziek maken en hen die overspel met haar plegen in ellende storten; haar kinderen zal ik laten sterven aan een dodelijke ziekte' (Op.2:20-23).

Maar eveneens in de nieuwtestamentische tijd ondervonden enkelingen soms Gods straf. Het meest bekende voorbeeld is het echtpaar Ananias en Saffira, christenen die logen over hun gift aan de kerk en daarom dood neervielen (Hand.5:1-10). Verder werd koning Herodes om zijn terechtstelling van Jakobus en zijn hoogmoed door een dodelijke ziekte getroffen (Hand.12:1-2,21-23), terwijl op het eiland Cyprus een tegenstander van Paulus, een zekere Elymas ofwel Barjesus, met blindheid geslagen werd (Hand.13:4-11).

Het kwaad bestraft zichzelf

In dit verband is ook het ervaringsfeit van belang dat God vaak het mechanisme laat werken dat het kwaad zichzelf bestraft. In een uitdrukking, ontleend aan de Bijbel, wordt het zo gezegd: 'Wie een kuil graaft voor een ander, valt er zelf in' (Spr.26:27; vgl. Ps.7:16; 57:7). En Christus waarschuwt: 'Wie naar het zwaard grijpt, zal door het zwaard omkomen' (Mat.26:52).

Laat ik enkele voorbeelden uit de praktijk noemen. Als iemand zo eigenwijs is om bij zijn capriolen de zwaartekracht te negeren, moet hij niet vreemd opkijken dat hij bij een valpartij zijn botten breekt. Dat heeft hij aan zijn eigen domheid te danken.

Stel, iemand rookt of drinkt stevig, ondanks alle waarschuwingen daartegen; zo iemand moet niet opstandig worden als na verloop van tijd blijkt dat vitale organen van hem zijn aangetast. Dat is in zekere zin zijn eigen keus geweest.

Houdt iemand zich in haar huwelijk niet aan Gods seksuele normen, dan moet zij niet pijnlijk verast zijn op een gegeven moment te ontdekken dat haar leven en misschien ook haar gezondheid een puinhoop zijn. Dat heeft ze over zichzelf opgeroepen.

Een laatste voorbeeld: we kunnen ons in ons omgaan met de natuur door hebzucht laten leiden; vroeg of laat zullen we dan de ervaring opdoen dat de natuur zich tegen ons keert. Bedenk hoe kaalslag in de bergen overstromingen in de dalen teweeg kan brengen. In zo'n geval moeten we kijkend naar de slachtoffers niet vertwijfeld richting God vragen: 'Waarom toch?' Het antwoord hierop kunnen we weten: omdat wij allereerst financiële winst zochten. Zo is God via dit mechanisme straffend bezig in de wereld.

In zekere zin past in deze reeks ook dat wie zich schuldig maken aan ernstige wandaden grote kans loopt door de overheid gestraft te worden. De apostel Paulus spreekt hier zo over: 'U wilt niets van de overheid te vrezen hebben? Doe dan wat goed is en ze zal u prijzen, want ze staat in dienst van God en is er voor uw welzijn. Maar wanneer u doet wat slecht is, kunt u haar beter vrezen: ze voert het zwaard niet voor niets, want ze staat in dienst van God, en door hem die het slechte doet zijn verdiende straf te geven, toont ze Gods toorn' (Rom.13:3-4). Met andere woorden: wie door zijn gedrag in de gevangenis terecht komt, moet niet zeuren, want hij heeft daar als het ware om gevraagd. En welbeschouwd ondervindt hij in die straf Gods toorn.

God laat het kwaad radicaliseren

Hiermee verwant is dat God bij wijze van straf ertoe kan overgaan iemand vast te pinnen op diens keus voor een dwaalweg. Bij die gelegenheid zegt hij als het ware tegen zo iemand: 'Je wil los van mij leven, mijn geboden negeren en helemaal je eigen gang gaan? Goed, je krijgt hiervoor de ruimte, maar dan moet je voor straf die dwaalweg tot het bittere einde aflopen.' Ik noem twee voorbeelden uit de Bijbel, die in § 2.2 in een ander verband al aan de orde zijn geweest. Allereerst denk ik aan de farao van Egypte uit de tijd van Mozes. Blijkens zijn onderdrukking van de Israëlieten had hij maar één verlangen: hen onder de duim te houden (Ex.1:8-16,22). Hij stond dan ook beslist niet open voor Gods oproep via Mozes: 'Laat mijn volk gaan!' Mede daarom besloot God ervoor te zorgen dat de farao onverzettelijk en hardnekkig bleef weigeren de Israëlieten te laten gaan, met als gevolg dat hij maar liefst tien rampen over zich en zijn volk heen kreeg (Ex.3:18-20; 5:1-9).

Een tweede voorbeeld: de Romeinse heidenen uit de tijd van Paulus. Van hen gold dat ze God niet de eer en dank brachten die hem toekomen; ze hebben 'de majesteit van de onvergankelijke God ingewisseld voor beelden van vergankelijke mensen, vogels, lopende en kruipende dieren'. Dat laat God niet passeren, integendeel: 'Vanuit de hemel openbaart Gods toorn zich over al het kwaad en onrecht van hen die de waarheid geweld aandoen.' En dan volgt verderop tot driemaal toe dat God hen om die reden heeft 'uitgeleverd' aan allerlei pervers gedrag. Daarmee wordt stilzwijgend door God gezegd, in mijn woorden: 'Jullie weigeren beslist je te richten naar het heilzame Woord van mij, de Schepper en Heer van alles? In plaats daarvan richten jullie je alleen maar op het schepsel? Het zij zo, maar dan laat ik jullie ook de uiterste consequenties van je keus ondervinden.' In de passages hierover komt Paulus met typering en als: lage begeerten, zedeloosheid, tegennatuurlijkheid, onbetrouwbaarheid, onrechtvaardigheid, hebzucht, moordlust, onbarmhartigheid (Rom.1:18-32). Kort gezegd: als straf laat God mensen vaak oogsten wat ze zelf gezaaid hebben (weer een uitdrukking die aan de Bijbel is ontleend: Gal.6:7; vgl. Job 4:8; Spr.22:8; 2 Kor.9:6).

Geradicaliseerd kwaad in onze geschiedenis

Tegen deze achtergrond komt veel onbegrijpelijk uit onze geschiedenis en uit onze omgeving in een heel bepaald licht te staan.¹⁸

Ik denk allereerst aan de gruwelen die gepleegd zijn in de deelgebieden van Joegoslavië na het einde van het communistische tijdperk van Tito (leider van 1945-1980). Voor ons blijft er iets raadselachtigs in dat God zulke afschuwelijke feiten heeft laten plaatsvinden (zie § 3.3). Maar tegelijk kunnen we het zo zeggen: God heeft de mensen in dat verdeelde land 'uitgeleverd' aan hun eigen doorgesloten nationalisme. Ze wilden zich niet in liefde laten leiden door wat ze gemeenschappelijk hadden, hun mens zijn voor Gods aangezicht en het leven in dezelfde regio? Uit haat kozen ze ervoor vóór alles te focussen op hun verschillende afkomst?

¹⁸ Vergelijk C. Trimp, *Klank en weerklank*. Door prediking tot geloofservaring, Barneveld 1989. Op p.104-107 geeft hij een aangrijpende toepassing van Romeinen 1 op de gruwelen van de Tweede Wereldoorlog.

Deze vreselijke keus voor nationalisme heeft God hen toen consequent laten toepassen, met alle destructieve gevolgen van dien. Kijkend naar de geschiedenis van ex-Joegoslavië huiveren we, in het besef waar het op uitloopt als God mensen in hun dwaasheid de vrije hand laat. Rondkijkend in ons eigen land kun je als christen er soms verbijsterd over zijn wat mensen tegenwoordig op zedelijk gebied allemaal praktiseren en verdedigen. Daarbij kunnen we denken aan de manier waarop wordt omgegaan met seksualiteit alsook met het begin en einde van het menselijke leven. Maar we zijn oppervlakkig bezig als we ermee volstaan hier geërgerd 'ach en wee' over te roepen. Er is meer aan de hand. Ook hier is er namelijk reden om te huiveren: in al dat erge ontmoeten we God met zijn toorn. Vele Nederlanders willen zich niet richten naar wat God van hen vraagt maar laten hun eigen geluk, hun eigen gevoel tot wet zijn? Voor straf laat God hen dol-draaien in deze zelfzucht van hen, met als resultaat: de huidige verloedering van Nederland, die we trouwens eveneens in het verdere Europa aantreffen.¹⁹

3.3 Ondoorgrondelijke verdeling

In het Oude en Nieuwe Testament wordt er dus herhaaldelijk een regelrecht verband gelegd tussen de ellende die iemand overkomt en het kwaad waaraan hij zich heeft schuldig gemaakt. Mogen wij dit vandaag ook doen? Naar mijn overtuiging moeten wij er uiterst voorzichtig mee zijn om een bepaalde overtreding van iemand als verklaring te zien voor een bepaalde narigheid in diens leven. Volgens het voorafgaande kunnen we te maken hebben met het mechanisme dat het kwaad zichzelf bestraft of met het feit dat mensen lijden onder de radicalisering van hun eigen foute keus; in die situaties is het verband vaak (dus niet altijd) helder. Maar voor de rest is dat verband alleen door God te leggen.

Goddelijke duiding is onmisbaar

Om te kunnen duiden of er al of niet sprake is van goddelijke straf, is het nodig dat God zelf ons daarvan op de hoogte stelt. Hij moet het ons bekendmaken waarom iemand iets ergs overkomt. Op eigen gezag hebben wij niet het recht tegen iemand anders te zeggen: 'Dat jou deze narigheid is overkomen, is Gods straf ervoor dat jij deze fout op je geweten hebt.' We moeten zoiets ook niet tegen onszelf zeggen: 'Ik ondervind deze ellende omdat God om een zonde van me blijkbaar kwaad is op mij.'

Zolang God ons geen opening van zaken heeft gegeven, weten we het gewoon niet hoe wij gebeurtenissen moeten duiden en dus of er sprake is van goddelijke straf voor bepaalde overtredingen.

Job had dus groot gelijk dat hij zich tegen zijn vrienden verdedigde. Voor hen was het duidelijk: Job moest zich wel aan iets ergs schuldig gemaakt hebben, want anders was al dat vreselijke hem niet overkomen. Daartegenover bleef Job eraan vasthouden: er was in zijn leven niks bepaalds dat verklaarde waarom uitgerekend hij zo erg getroffen moest worden.²⁰

Ik denk hierbij terug aan het gesprek tussen Christus met zijn volgelingen dat ik al eerder noemde (zie § 3.1 over Luc.13:2-5; vgl. Joh.9:1-3a). Het ging over de dodelijke slachtoffers van twee nare gebeurtenissen. Naar het idee van Christus' volgelingen werd hun dood veroorzaakt door bepaalde overtredingen van hen. Daartegenover benadrukte Christus dat alle mensen even strafwaardig zijn. Hij bestreed dat er een verband gelegd mocht worden tussen hun dood en wat zij aan extra schuld op hun geweten zouden hebben.

Het blijft dus vaak raadselachtig voor ons om wat voor reden we door ellende getroffen worden. Vandaar dat in de Psalmen nogal eens vol emotie richting God 'waarom?' wordt geroepen (zie noot 2).

Soms kunnen christenen het niet opbrengen terughoudend te zijn in hun duiding. Zo zijn er voorgangers geweest die het precies konden vertellen waarom de nazi's ons land in mei 1940 zijn binnengevallen, waarom de watersnoodramp van februari 1953 is gebeurd of waarom de terroristische aanslagen van 11 september 2001 in New York en Washington hebben plaatsgevonden. Het is uiteraard mogelijk dat God zijn kinderen via een profetie duidelijkheid geeft over zijn motieven van een gebeurtenis.²¹ Maar zolang een (overtuigende²²) profetie uitblijft, moeten we onze mond houden over wat volgens ons Gods bedoeling is met een bepaald feit.

Dit betekent overigens niet dat we helemaal niks kunnen zeggen. Verschrikkelijke gebeurtenissen herinneren ons er telkens weer aan dat we sinds onze opstand tegenover God met lege handen voor hem staan en nergens recht op hebben (zie § 3.2). Ook kunnen we uit zulke gebeurtenissen vaak lering trekken (zie hfdst.4). Maar we moeten niet met een verklaring komen aanzetten. Daartoe zijn we niet bevoegd; dat is aan God voorbehouden.

¹⁹ Het is bekend dat vele orthodoxe moslims een afkeer hebben van het Westen. De meeste mensen in het Westen realiseren zich niet dat deze afkeer mee is opgeroepen door de zedelijke verloedering hier. Sterker nog, velen in Nederland denken dat het voor de inburgering van moslims in onze samenleving nodig is dat ze deze verloedering als een democratische verworvenheid respecteren en zelfs accepteren.

²⁰ Het standpunt van Jobs vrienden beluisteren we in bijvoorbeeld Job 4:7; 8:3-6. Jobs verwijzing naar zijn onschuld staat onder meer in: 7:20; 9:15,20-22,33-35; vergelijk Psalm 44:12-17 tegenover 44:18-20.

²¹ In 1 Korintiërs 14 spreekt Paulus uitvoering over deze gave van de Geest. In 14:3 stelt hij: wat een profeet zegt 'is opbouwend, troostend en bemoedigend'.

²² Nooit moeten profetieën zonder meer als boodschap van God aanvaard worden. In 1 Korintiërs 14:29 schrijft Paulus dat ze beoordeeld moeten worden.

Oneerlijke verdeling

We kunnen nog een stap verder gaan: in onze beleving lijkt de ellende herhaaldelijk oneerlijk verdeeld te zijn. Waarom maakt de één wel en de ander niet iets ergs mee? Allemaal hebben we te maken met de vloek die God over de wereld heeft uitgesproken, maar het lijkt erop dat lang niet iedereen daar evenveel last van heeft. Zo blijft het voor ons een kwellend raadsel waarom de ene toegewijde christen tegenslag op tegenslag te verwerken krijgt, terwijl het de ander voor de wind gaat. Eveneens is het niet te vatten waarom wij in Nederland vrede en welvaart hebben, terwijl elders in de wereld miljoenen op de vlucht zijn en in armoede leven.

En ook het mechanisme dat het kwaad zichzelf bestraft, roept vragen op. Het is bepaald geen automatisme. Integendeel, de werking daarvan kan grillig zijn: de ene kettingroker sterft vrij jong door zijn ademnood als gevolg van zijn longemfyseem (de 'rokerslong'), terwijl de andere kettingroker in goede gezondheid een hoge leeftijd bereikt. Ook verder is het een ervaringsfeit dat mensen zich soms ongestraft allerlei kwalijks kunnen veroorloven. Al doen ze nog zulke foute dingen, de rekening daarvan krijgen ze hier niet gepresenteerd.

Het is voor ons dus ondoorgrondelijk hoe de verdeling van leed werkt in het geheel van Gods bestuur. Al in de oudtestamentische tijd werd hiermee getobd. Wat gelovigen toen vooral bezighield was de ongelijke verdeling tussen hen en ongelovigen. Een psalmdichter zegt het zo: 'Ik keek met afgunst naar de dwazen, benijdde het geluk van wie kwaad doen. Tot hun dood blijven zij voor ziekte gespaard, hun buik is goedgevuld, aardse kwellingen kennen zij niet, het lijden van anderen gaat aan hen voorbij.' En waarom riep dat heftige gevoelens bij hem op? Omdat van hemzelf gold: 'Ik werd gestraft, dag aan dag, en geslagen, elke morgen weer' (Ps.73:3-5,14).

Over ditzelfde probleem maakte Prediker zich druk: 'Dit heb ik in mijn leeg bestaan gezien: een rechtvaardig mens gaat aan zijn rechtvaardigheid ten onder, een onrechtvaardig mens leeft lang ondanks zijn slechte daden' (Pred.7:15).

Het is waar, uiteindelijk zal door God alles rechtgetrokken worden. In de woorden van de psalmdichter: 'Ik bleef nadenken, ik wilde weten waarom - het was een vraag die mij kwelde, tot ik Gods heiligdom binnenging en mij hun einde voor ogen bracht. Ja, u zet hen op een glibberig pad en stort hen in een diepe afgrond' (Ps.73:16-18; vgl. Pred.8:12-13). Maar zolang het niet zover is, snappen we er vaak niks van hoe God in zijn bestuur het lijden onder mensen verdeelt.

Gods geheim

Ons onbegrip is geen wonder: als beperkte mensen kunnen we alleen de achterkant van Gods borduurwerk zien en dat levert ons voornamelijk een wirwar van draden op die ons geen zicht geven op Gods totaalplan, de voorkant. Prediker realiseerde zich dit al: 'God heeft de mens inzicht in de tijd gegeven. Toch kan de mens het werk van God niet van begin tot eind doorgronden' (Pred.3:11). En verderop zei hij: 'Bij alles wat God doet onder de zon, zo heb ik ingezien, doet hij wat hij doet. De mens is niet in staat de zin ervan te vinden. Hij tobt zich af en zoekt ernaar, maar hij vindt hem niet, en al zegt de wijze dat hij inzicht heeft, ook hij is niet in staat de zin ervan te vinden' (Pred.8:17).

Dezelfde boodschap beluisteren we bij Jesaja als hij namens God doorgeeft: 'Mijn plannen zijn niet jullie plannen, en jullie wegen zijn niet mijn wegen - spreekt de HEER. Want zo hoog als de hemel is boven de aarde, zo ver gaan mijn wegen jullie wegen te boven, en mijn plannen jullie plannen' (Jes.55:8-9; vgl. Rom.11:33).

We stuiten hier op het geheim van Gods bestuur. We zouden het graag anders zien maar over het waarom van veel gebeurtenissen geeft God ons door zijn Woord geen opening van zaken. Dat zullen we moeten aanvaarden. We zijn beperkt in het doorzien van wat in de wereld gebeurt. De consequentie daarvan is dat het voor ons moeilijk en meestal zelfs onmogelijk is het lijden in het leven van mensen te duiden.

Soms wordt hierop een uitzondering gemaakt. Dan wordt gedacht dat we wel het waarom weten van het leed dat de Joden in de loop van de Europese geschiedenis hebben ondervonden. Lang is immers onder christenen deze opvatting overheersend geweest:

- Alle Joden van alle tijden zijn schuldig aan de kruisiging van Christus, tenminste zolang zij Jezus niet als de Christus erkennen.

- Als Gods straf voor hun moord op Christus hebben de Joden de eeuwen door allerlei gruwelen ondervonden, vanaf het wrede optreden van de Romeinen rond het jaar 70 tot en met het nazi-optreden in de vernietigingskampen uit de Tweede Wereldoorlog.

Met deze opvatting ben ik het hartgrondig oneens. Naar mijn overtuiging wordt hiermee onrecht gedaan aan de bijbelse gegevens. Evengoed met betrekking tot dit specifieke leed moeten wij het aanvaarden dat wij stuiten op het geheim van Gods bestuur. We weten het gewoon niet waarom dit volk, in onderscheid van andere volken, de eeuwen door zoveel gruwelijks heeft moeten meemaken.²³

Dit alles onderstreept nog eens te meer: als mensen door rampzalige gebeurtenissen getroffen worden, moeten we er heel behoedzaam in zijn dat uit te leggen als een verdiende straf voor bepaalde overtredingen. Maar dan geldt ook het omgekeerde: plezierige feiten in het leven van mensen moeten we niet automatisch hieraan toeschrijven dat die mensen kennelijk bij God in de gunst staan.

²³ Voor een brede argumentatie hiervan verwijs ik naar de bijlage in 6, met als opschrift: 'De Bijbel en het Joodse leed in de geschiedenis'.

Uit de feiten als zodanig kunnen we niet zomaar afleiden of God de desbetreffende personen al of niet gunstig gezind is. Om duidelijkheid te krijgen over Gods gezindheid tegenover ons, moeten we bij Christus zijn.

3.4 Christus en ons lijden

Blijkens het voorafgaande kunnen we er niet omheen dat God straffend bezig is in deze wereld. Zo is in reactie op de ontrouw van de mens al vanaf het begin van de geschiedenis Gods vloek werkzaam. Daarnaast laat God telkens het mechanisme werken dat het kwaad zichzelf bestraft en levert hij mensen soms uit aan hun eigen foute keuzes. Ten slotte komt het voor dat bepaalde overtredingen van mensen met iets bepaalds afgestraft worden - al is het voor ons meestal onmogelijk vast te stellen of en wanneer daar sprake van is. We kunnen er dus niet omheen dat we in onze wereld te maken hebben met de toorn van God.

Christus' plaatsvervangend lijden

Dank zij deze zelfde God kunnen we meer zeggen. Door hem gestuurd is Christus, zijn Zoon, in deze wereld verschenen. 'Hij was het die onze ziekten droeg, die ons lijden op zich nam (....) Om onze zonden werd hij doorboord, zijn striemen brachten ons genezing (...) Hij offerde zijn leven voor hun schuld' (Jes.53:4-5,10; vgl. Mat.8:17).

Door zijn plaatsvervangend sterven aan het kruis op Golgota heeft Christus bovendien Gods vloek die op ons rustte op zich genomen en daardoor 'ons vrijgekocht van deze vloek' (Gal.3:13). Dat lijden van hem was zo zwaar dat hij in Getsemane doodsbang was en bloed zweette, terwijl hij aan het kruis uitschreeuwde: 'Mijn God, mijn God, waarom hebt u mij verlaten?' (Luc.22:44; Mat.27:46). En dan te bedenken dat God van hem verklaard had: 'Dit is mijn geliefde Zoon, in hem vind ik vreugde' (Mat.3:16). Ondanks deze verbondenheid met zijn Vader heeft Christus helse verschrikkingen doorstaan.

Het resultaat hiervan is: als we in Christus geloven, is er in ons leven geen sprake meer van Gods toorn en dan ook niet meer van een straffend optreden van God (vgl. Joh.3:18). Gaan we af op ons falen, dan blijven we altijd schuldig tegenover God. Maar zijn we verbonden met Christus, dan wordt over ons toch geen oordeel uitgesproken. In de woorden van Paulus: 'Wie zal Gods uitverkoeren aanklagen? God zelf spreekt hen vrij. Wie zal hen veroordelen?' (Rom.8:33-34).

Maar daarmee stuiten we meteen op een pijnlijk probleem: als dank zij Christus ons schuldig-zijn niet meer telt voor God en zijn toorn en straf niet meer aan de orde zijn, waarom ondervinden we dan toch nog altijd zoveel ellende? Hooft bij onze vrijspraak niet dat meteen onze ellende voorbij is? Ik kan het nog anders zeggen. Van Christus geldt dat hij de wereld overwonnen heeft, waarom Paulus kan poneren dat we dank zij Christus glansrijk zegevieren (Joh.16:33; Rom.8:37). Houdt het leven uit de overwinning niet in dat we onvatbaar zijn geworden voor allerlei ellende?

Lijden door de band met Christus

Het zou mooi zijn als christenen zich ellende van het lijf konden houden, maar dat is onmogelijk. Vanzelfsprekend kunnen we onszelf ermee bemoedigen dat Christus over alle macht beschikt en dus onder alle omstandigheden met ons kan zijn (Mat.28:18,20). Dat geeft ons in moeilijke tijden houvast in handen.

Maar dat neemt niet weg: Christus' volgelingen 'zullen het zwaar te verduren krijgen in de wereld', aldus Christus zelf (Joh.16:33). Volgens Paulus is het een gegeven 'dat wij pas na vele beproevingen het koninkrijk van God binnen kunnen gaan' (Hand.14:22). Daarbij kunnen we denken aan het leed dat we met alle mensen delen. In beide teksten is vooral aan iets anders gedacht. We moeten ermee rekenen dat de verbondenheid met Christus extra lijden kan opleveren. Christus heeft het zelf gezegd: 'Wanneer de wereld je haat, bedenk dan dat ze mij eerder haatte dan jullie. Een slaaf is niet meer dan zijn meester. Ze hebben mij vervolgd, dus zullen ze ook jullie vervolgen' (Joh.15:18,20; vgl. 1 Joh.3:13). Dit maakt begrijpelijk waarom over de apostelen die gegeteld waren verteld wordt: ze waren verheugd 'dat ze waardig bevonden waren deze vernedering te ondergaan omwille van de naam van Jezus' (Hand.5:41; vgl. Luc.6:22-23 en Fil.1:29). Hun bloedende rug bewees dat ze verbonden waren met Christus.

In dezelfde trant schreef Petrus: 'Geliefde broeders en zusters, wees niet verbaasd over de vuurproef die u ondergaat; er overkomt u niets uitzonderlijks. Hoe meer u deel hebt aan Christus' lijden, des te meer moet u zich verheugen, en des te uitbundiger zal uw vreugde zijn wanneer zijn luister geopenbaard wordt. Als u gehoond wordt omdat u de naam van Christus draagt, prijs u dan gelukkig, want dat betekent dat de Geest van God in al zijn luister op u rust' (1 Petr.4:12-14).

Vanwege deze betekenis van het lijden als christen sprak Paulus als zijn intentie uit: 'Ik wil Christus kennen, ik wil delen in zijn lijden' (Fil.3:10).

Deze benadering klinkt ons, christenen in een welvarend en vredig land, vreemd in de oren. Voor ons gaat het samen dat je christen bent en tegelijkertijd gerespecteerd wordt en haast onbeperkt toegang hebt tot de goede dingen van het leven. We huiveren als we de verhalen horen van vervolgte christenen in China of in islamitische landen. Maar gaan we af op de woorden van Christus en zijn apostelen, dan moeten we het onder ogen zien: christen-zijn en lijden horen eigenlijk bij elkaar. Soms ondervinden wij daar iets van, bijvoorbeeld als aanhangers van de Verlichting fel uithalen richting het christelijk geloof. Dan proef je de haat tegen mensen die zich door een hoger gezag laten leiden.

Het doorgaan van ellende

Maar niet alleen ons christen-zijn kan lijden oproepen, ook ons mens-zijn gaat per definitie samen met lijden. Christenen delen het met alle mensen dat ze in een wereld leven die in allerlei opzicht 'zucht en lijdt' (Rom.8:22). Vrijspraak bij God gaat dus niet automatisch samen met het einde van de ellende die door onze opstand in het paradijs is begonnen.

Evengoed tussen mensen onderling werkt het zo niet. Iemand kan vergeving gevraagd en gekregen hebben voor wat hij een ander heeft aangedaan, maar daarmee is de aangerichte schade (lichamelijk, psychisch, financieel enz.) nog niet verdwenen. Zo ook hier. Met dat Gods straf voor ons collectieve falen van de baan is, zijn de gevolgen van dat falen nog niet verdwenen. Ondanks Christus' plaatsvervangend lijden op Golgota wordt ons leven nog altijd getypeerd door wat God al tegenover Adam heeft aangekondigd: zwoegen, dood en ontbinding, de werkzaamheid van destructieve krachten.

En bij dit alles komt nog de schade die wij persoonlijk door onze onwil en onmacht aanrichten. Wat maken we niet kapot in onze relaties, in ons lichaam en in Gods schepping. Al weten we ons gedragen door Gods vergeving, die schade is daarmee niet van de baan, met alle pijn van dien.

Een bijbels voorbeeld hiervan is wat ons over de apostel Paulus verteld wordt. Jaren heeft hij christenen vervolgd: hij heeft ze gevangen laten nemen en ze onder druk gezet om ontrouw te worden aan hun geloof. Toen werd hij door Christus op de knieën gedwongen. Sindsdien was hij een toegewijd volgeling van Christus, een belangrijk apostel zelfs. Door zijn eenheid met Christus was hij overtuigd van zijn redding (Rom.5:1; 8:17-18). Toch bleef hij er last van houden dat hij vroeger christenen vervolgd had (Hand.8:3; 9:1-22; 26:9-18; 1 Kor.15:9; Gal.1:13).²⁴ En terecht, want het desastreuze effect van zijn vroegere acties kon hij niet ongedaan maken. Al wist hij dat God hem vergeven had, wat hij vernield had was daarmee niet hersteld.

Soms wordt wel eens gedacht dat 'de doorn in het vlees' waar Paulus over klaagde, op zijn wroeging slaat over dit pijnlijke verleden van hem. Hoe dit ook zij, die 'doorn' is nog een bewijs temeer dat de band met Christus mensen niet vrijwaart van moeiten. Van Paulus wordt zelfs verteld dat hij herhaaldelijk God gesmeekt heeft hem van die 'doorn' te bevrijden, maar God heeft het hem niet gegund (2 Kor.12:7-9; vgl. Gal.4:13-15). Dit lijden is toch opmerkelijk bij een man door wiens optreden een verlamde weer ging lopen en een dode weer levend werd (Hand.14:8-10; 20:9-10). Al mocht hij anderen laten genieten van Christus' bevrijdende kracht, hij zelf bleef met moeiten tobben.

Met deze pijnlijke werkelijkheid van onze ellende zullen we moeten leven tot aan Christus' terugkeer. Dan pas wordt al het armzalige, vergankelijke, zwakke en vernielde compleet vervangen door wat glorieus, onvergankelijk, vol schittering en kracht is; bij die gelegenheid worden onze tranen afgewist en is er een en al vreugde (vgl. 1 Kor.15:42-43; Fil.3:21; Op.21:4).

Maar tot aan die tijd blijft onveranderd dat we lijden onder het vele dat door onze schuld is kapotgemaakt in onze verhouding met God, onze naaste, het geschapene en onszelf. Daardoor blijft eveneens ongewijzigd dat gelovigen en ongelovigen qua ellende over één kam geschoren worden alsook dat de verdeling van de ellende naar ons idee vaak zo ongelijk is.

Helende krachten

Gelukkig is er meer te zeggen. Dank zij de goedheid van God en de inzet van Christus' Geest zijn er in onze wereld helende krachten werkzaam. Daardoor wordt het kwalijke in de verschillende verhoudingen telkens vergaand ingeperkt. Hierbij kunnen we aan een grote verscheidenheid van feiten denken. Wie door het geloof één is met Christus wordt 'een nieuwe schepping' genoemd (2 Kor.5:17). Die verandering is merkbaar ook, want zo iemand heeft 'de nieuwe mens' aangetrokken, 'die naar Gods wil geschapen is in waarachtige rechtvaardigheid en heiligheid' (Ef.4:24). Het kan niet missen of zo iemand vertoont 'de vrucht van de Geest', namelijk: 'liefde, vreugde en vrede, geduld, vriendelijkheid en goedheid, geloof, zachtmoedigheid en zelfbeheersing' (Gal.5:22-23). Het zal waar zijn: deze vrucht van de Geest is vaak maar beperkt aanwijsbaar. Maar ook dat beperkte heeft al zijn positieve uitwerking op de verbanden waarin iemand leeft.

Daarnaast komt het voor dat christenen door de kracht die God aan ons bidden verleent genezing vinden voor hun ziekte (Jak.5:14-16), soms buiten alle medische verklaringen om.

Hier komt bij dat God de uiting van zijn kwaadheid meestal heeft opgeschort om zo door zijn geduld de mensen de kans te geven alsnog tot inkeer te komen (2 Petr.3:9). Daardoor is er veel paradijselijks overgebleven in deze wereld, waarom in de Psalmen de lof op Gods glorie gezongen wordt (zie alleen al Ps.104. Hiermee gaat samen: God 'laat zijn zon opgaan over goede en slechte mensen en laat het regenen over rechtvaardigen en onrechtvaardigen' (Mat.5:45), ofwel: in zijn goedheid heeft God ons 'overvloedig te eten gegeven en zodoende vreugde gebracht' (Hand.14:17).

Ten slotte is het een feit dat God mensen op technisch, medisch, psychologisch en ander gebied van alles heeft laten ontdekken, waardoor ze op al die gebieden veel kwalijks kunnen tegengaan. Door dit alles is onze ellende vaak niet overheersend in ons leven.

²⁴ Daarom is het kwalijk als daders van seksueel misbruik met een beroep op hun vergeving door God menen te mogen claimen: 'Het moet nu ook weer goed zijn met m'n slachtoffer; die moet nu niet meer zo moeilijk doen.' Daders dienen ervan doordrongen te zijn hoe onbegrijpelijk genadig God is in zijn vrijspraak van hen juist omdat hun vroegere optreden meestal destructieve gevolgen blijft hebben voor het verdere leven van hun slachtoffer. Een berouwvolle dader zal zich daarom pijnlijk bewust blijven van het erge dat hij voor jaren heeft aangericht - zoals ook Paulus het niet van zich kon afzetten wat hij Christus' gemeente had aangedaan.

Maar zolang Christus niet terug is, botsen we telkens weer op tegen de schade die wij door ons te-kortschieten hebben aangericht. Gelukkig staat hier veel tegenover: Christus' macht over alles, de helende krachten van Christus' Geest en Gods verdere geschenken aan ons; daardoor kunnen we vaak een leefbaar en zelfs gelukkig leven leiden. Maar letten we op alle ellende, dan kunnen we niet anders dan instemmen met de typering dat ons leven 'een voortdurend sterven' is en dat we 'midden in de dood' liggen'.²⁵

Geen goddelijke straf meer

Gelukkig kan duidelijk zijn: door Christus' plaatsvervangend lijden heeft ons lijden niet meer het karakter van goddelijke straf voor ons falen. Onze ellende is geen uiting van Gods toorn. In dat opzicht is voor de gelovigen om zo te zeggen de engel eruit. Dank zij Christus kunnen we leven als mensen die zich vrijgesproken weten door God.

Een voorbeeld: de dood. Oorspronkelijk was die Gods straf voor de ontrouw van de mens (Gen.3:19; Rom.5:12). Om het vreselijke ervan heet de dood ergens 'de vorst van de verschrikking' (Job 18:14) en ook: 'vijand' (1 Kor.15:26). Verder geldt dat hij wordt aangestuurd door de duivel, 'de heerser over de dood' (Hebr.2:14). Toch kan Paulus in confrontatie met zoiets vreselijks als de dood triomfantelijk roepen: Als Christus' toekomst is aangebroken, 'zal wat geschreven staat in vervulling gaan: "De dood is opgeslokt en overwonnen. Dood, waar is je overwinning? Dood, waar is je engel?" De engel van de dood is de zonde, en de zonde ontleent haar macht aan de wet. Maar laten we God danken, die ons door Jezus Christus, onze Heer, de overwinning geeft' (1 Kor.15:54-57).

Mede op grond van deze uitlatingen van Paulus wordt in de Catechismus over ons sterven gezegd: 'Onze dood is geen betaling voor onze zonden, maar alleen een afsterven van de zonden en een doorgang tot het eeuwige leven.'²⁶ Dat alles neemt het afschuwelijke van de dood niet weg, maar dat afschuwelijke heeft niet meer het laatste en beslissende woord.

Zo is het eveneens met ander lijden. Dat blijft vreselijk, maar als we ons door ons geloof vastklampen aan Christus, wordt alles fundamenteel anders. We ontmoeten in het lijden dan niet meer de kwaadheid van God maar alleen de gevolgen van onze opstand in het paradijs en van onze persoonlijke fouten. Lijden hoeft daardoor bij ons geen angst voor een straffende God op te roepen. Wat dat betreft kunnen we onbekommerd leven. Al zijn we verbannen uit het paradijs en gaan we telkens in de fout, al ondervinden we daarvan de pijn, één met Christus kunnen we er gerust op zijn: van Gods kant mogen we rekenen op warme liefde. De priesterlijke zegen is hier van toepassing, want verbonden met Christus kun je erop vertrouwen: dat je hemelse Vader je zegent en beschermt, dat hij het licht van zijn gelaat over je doet schijnen en je genadig is, en dat hij jou zijn gelaat toewendt en je vrede geeft (Num.6:24-26).

4 Lijden als leermoment

Blijkens het voorafgaande valt over lijden veel te zeggen: Door zijn plaatsvervangend werk heeft Christus de engel uit ons lijden gehaald; als we met ellende geconfronteerd worden, is er geen sprake meer van straf en hoeven we dus niet meer bang te zijn voor Gods toorn. In ons lijden ondervinden we de gevolgen van de zonde ofwel de schade die wij aangericht hebben door onze opstand in het paradijs en door ons falen van nu.

Intussen onttrekt zich aan onze waarneming wat Gods bedoeling is met ons lijden. Daardoor hebben mensen meestal geen antwoord op de kwellende vraag: 'Waarom overkomt dit erge juist mij?' Maar dan ligt een volgende vraag voor de hand: is lijden dan alleen maar zinloos? Volgens de Bijbel wordt lijden door God gebruikt om ons tot bezinning te brengen.

4.1 Harde leermeester

Deze stelling betekent beslist niet dat achteloos voorbijgegaan wordt aan het erge van het lijden. Al werkt het iets goeds bij ons uit, daarmee zeggen we niets goeds over het lijden zelf. Het is en blijft een harde leermeester. Het onderricht dat we daardoor (kunnen) ontvangen, hadden we liever langs een andere weg gekregen.

Verontwaardiging

Ondanks deze nuancering blijft het spreken over lijden als leermoment verontwaardiging oproepen: 'Hoe ter wereld kun je over lijden ook maar iets positiefs zeggen? Lijden is toch alleen maar destructief? Elk goed woord over wat God ermee zou doen is een miskennis van de pijn die mensen ondergaan. Sterker nog: door over mogelijke leermomenten in het lijden te praten zijn we in feite bezig ons ermee te verzoenen, terwijl hier alleen maar verzet past!'

²⁵ Te vinden in het 'Formulier om de Heilige Doop te bedienen aan de kleine kinderen van de gelovigen', resp. in het 'Formulier om het Heilig Avondmaal te houden', in: *Dienstboek - Een proeve*, deel II, voor de Protestantse Kerk in Nederland, Zoetermeer 2004, p.113, resp. p.181.

²⁶ Antwoord 42 van Zondag 16 uit de Catechismus van Heidelberg, in: *Belijdenisgeschriften voor de Protestantse Kerk in Nederland*, Zoetermeer/Heerenveen 2004, p.83.

In deze verontwaardigde uitspraken proef ik bewogenheid met de lijdende mens, en dat is altijd beter dan dat mensen met kille redeneringen afbreuk doen aan de pijn van het lijden. Ondanks dit begrip heb ik er ook kritiek op als mensen zo hun verontwaardiging uiten. Hun uitspraken kunnen namelijk samenhangen met hun bezwaar dat God met ons lijden te maken zou hebben. Toch heb ik in het voorafgaande die benadering verdedigd: hoe gecompliceerd de oorsprong van ons lijden ook mag zijn, op de een of andere manier valt dat wel onder Gods bestuur. Daarom is er naar mijn oordeel ruimte voor de stelling dat God van ons lijden gebruik maakt om ons iets bij te brengen.

Dat het thema 'lijden als leermoment' vaak moeilijk valt, zal bovendien te maken hebben met de tijd waarin we leven (zie § 1.2). In de achttiende eeuw kon 'vader' Brakel nog onbevungen schrijven: 'Dit te leeren (namelijk dat God vrij is in zijn handelen, CvdL) is wel wat benauwdheid waardig', of: 'Dit te leeren, God te verheffen boven 't hoogste van zijne blijdschap, dat is 't wel waardig eens in verlating te komen.'²⁷

Wij zouden steigeren als dit in een preek zo rechtuit gezegd werd, want wij zijn veeleisend geworden. En geen wonder, door onze kennis en vaardigheden lijken we de werkelijkheid naar onze hand te kunnen zetten. Verder zijn we door onze welvaart vaak financieel in staat onze wensen vervuld te krijgen. Maar nu het goede der aarde onder handbereik is gekomen, willen we daar ook van genieten. Hierbij past geen leed en hierbij past helemaal niet de gedachte dat God leed voor iets positiefs gebruikt.

Lijden als indringer

Is het dan fout als mensen verzet aantekenen tegen het lijden? Integendeel, zulke mensen hebben er bewust of onbewust besef van dat lijden als een vijand Gods goede schepping is binnengedrongen. Het is een gevolg van de ongehoorzaamheid van de mens, terwijl daarin bovendien de duivel werkzaam is om mensen kapot te maken en van God te vervreemden (zie § 2.3). Dat mogen we nooit vergeten. Totale verzoening met het lijden is daarom onmogelijk. Al hebben we het erover dat God het positief gebruikt, dat geeft ons niet de ruimte het lijden goed te praten, laat staan te verheerlijken.

Toch is dat in de loop van de kerkgeschiedenis wel gebeurd, vanuit de gedachte: hoe zwaarder je het hebt, des te dichter sta je bij God. Veel christenen zijn er zelfs toe overgegaan zich opzettelijk leed toe te brengen. Vooral in kloosters gebeurde dat. God zou een dergelijke zelfkwelling graag zien.

Bijbels gezien klopt het niet om hoog op te geven van leed. Lijden is een indringer in Gods wereld. Vergeten we het niet: in het begin heeft God telkens het nieuwe dat hij had geschapen geëvalueerd als 'goed'. Daaruit kunnen we afleiden dat lijden hier oorspronkelijk niet thuishoort. De ergste vorm van het lijden, de dood, wordt heel typerend een 'vijand' genoemd terwijl uitgerekend de duivel 'de heerser van de dood' heet (1 Kor.15:26; Hebr.2:12; zie ook § 3.4).

Op de nieuwe aarde die Christus aan het einde van de geschiedenis sticht, is alle lijden dan ook volledig verdwenen. In plaats van tranen zal er dan een en al vreugde zijn. Hierop vooruitlopend heeft Christus door zijn genezingswonderen vele mensen van hun ellende bevrijd.

Verzet tegen lijden

Uit dit alles komt naar voren: God heeft geen vrede met het lijden. Maar dan kunnen en hoeven wij er evenmin vrede mee te hebben. Daarom is het geen christelijke levenshouding om luchtig voorbij te lopen aan lijden alsof er niks aan de hand is. Ook past het niet bij christenen dat ze lijden gelaten ondergaan, want elk lijden is op zichzelf iets negatiefs. Het is daarom alleszins wettig dat we er moeite mee blijven houden.

Sterker nog, we mogen ons tegen lijden verzetten. Dat kunnen we op allerlei manieren doen. Zo mogen we ons best doen lijden te vermijden of te voorkomen. Als leed zich toch voordoet, mogen we het verzachten en zo mogelijk bestrijden. De medische en technische mogelijkheden die hiervoor zijn, kunnen we als middelen zien die God gegeven heeft. Daarvan mogen we dan ook een dankbaar gebruik maken.

Bij ons verzet tegen lijden moeten we overigens wel binnen de grenzen blijven die God ons door zijn geboden wijst. Niet alles wat bij mensen kan, is bij God geoorloofd. Deze beperking wordt tegenwoordig al minder erkend. Mensen zijn vaak zo sterk op hun eigen geluk gericht dat naar hun idee haast alles acceptabel is om persoonlijk leed te kunnen uitbannen. Zo nemen veel mensen het voor lief dat het realiseren van het eigen geluk ten koste gaat van huwelijkstrouw, welzijn van kinderen of bescherming van kwetsbaar leven.

Wie hecht aan waarden en normen kan hierin niet meegaan. Zo iemand ziet het onder ogen dat Gods geboden soms geen ruimte geven lijden op een afstand te houden of ongedaan te maken.

Bovendien zijn de beschikbare middelen telkens ontoereikend om je afdoende tegen een bepaald lijden te beschermen. Het is waar, zeker op medisch gebied beschikken we tegenwoordig over een indrukwekkend arsenaal aan verdedigingswapenen, toch gebeurt het maar al te vaak dat we met lege handen staan in de strijd tegen lijden.

Er zijn dus genoeg situaties denkbaar dat lijden zich onontwijkbaar aan ons opdringt - hetzij doordat Gods geboden ons geen ruimte bieden tot verweer hetzij doordat we onmachtig staan.

²⁷ W. à Brakel (1635-1711), *Redelijke godsdienst*, deel II, Leiden 1893, p.630.

De conclusie uit dit alles is dat we nooit makkelijk over lijden als leermeester kunnen praten. Lijden is immers een indringer, die ons pijn en verdriet bezorgt, waartegen verzet gewettigd is en die te zijner tijd definitief wordt verwijderd. Al deze aspecten blijven meeklinken, ook als we het hebben over lijden als leermeester.

4.2 Lijden als opdracht om te leren

Ons gelaten verzoenen met het lijden strookt niet met de manier waarop in de Bijbel lijden aan de orde komt. En toch wordt ons voorgehouden dat we er iets van kunnen leren als deze vijandige indringer zich aan ons voordoet.

Maar dat leerproces kan pas beginnen als we het lijden eerst onder ogen zien.

Pijn tijdens het leren

Lijden onder ogen zien gebeurt niet automatisch. Je kunt voor lijden wegvlugten en net doen alsof het niet bestaat in je leven, in de vergeefse hoop dat je zo vrolijk kunt doorleven. Je kunt je vol zelfbeklag tegen je lijden afzetten, omdat je het niet wilt accepteren dat uitgerekend jij erdoor getroffen bent, met als gevolg dat je verbitterd raakt over de poets die 'het leven', God zelf jou gebakken heeft. Ook kun je het vol berusting onder ogen zien en proberen er het beste van te maken, zodat het leven ondanks alles toch leefbaar blijft.

In de Psalmen wordt een andere weg bewandeld. Daarin wordt het lijden met al zijn pijn en verdriet doorleefd en wordt er met felle emoties over geklaagd. Daarbij cirkelt de dichter niet om zijn eigen gevoelens heen; hij richt zich tot God, de Heer van alles (zie bijv. Ps.44 en 88).

Eveneens in het boek Prediker wordt het volle pond gegeven aan de ellende in het leven van Gods kinderen. Hun bezigheden worden getypeerd als 'lucht en leegte' en 'najagen van wind' (dit gebeurt meteen al in Pred.1:2,14,17). Verder wordt benadrukt dat we geen ijzer met handen kunnen breken en evenmin de tijd kunnen terugdraaien (vgl. Pred.1:11,15; 7:13). En weer wordt telkens God daarbij betrokken.

Wie op deze manier het lijden in zijn leven aanvaardt, of beter: met al zijn duistere diepte onder ogen ziet en tegelijkertijd aan God voorlegt, schept ruimte voor het vragen naar het leermoment. Maar dat gaat dus altijd gepaard met moeite. Hoe veel je ook van lijden kunt leren, je pijn en verdriet daarover blijven meestal meer of minder werkzaam.

Vlak vóór zijn gevangenneming zei Christus het zo: 'Ik ben de ware wijnstok en mijn Vader is de wijnbouwer. Iedere rank die vrucht draagt snoeit hij bij, opdat hij meer vruchten draagt' (Joh.15:1-2). Daarin zitten alle drie elementen opgesloten. Lijden is hard voor de betrokkene, maar God kan daarvan gebruik maken en dat kan als resultaat hebben dat je verder komt.

Gods vormingswerk

Leren van lijden is niet alleen een mogelijkheid, in de Bijbel wordt nadrukkelijk gesproken over lijden als opdracht om te leren. Ik denk aan wat de apostel ter ondersteuning schrijft aan de Hebreërs die met allerlei lijden te maken hadden. Een lang citaat: 'Kennelijk bent u de bemoediging vergeten die tot u als tot kinderen wordt gericht: "Mijn zoon, je mag een vermaning van de Heer nooit terzijde schuiven en nooit opgeven als je door hem terechtgewezen wordt, want de Heer berispt wie hij liefheeft, straft elke zoon van wie hij houdt." Houd vol, het betreft hier immers een leerschool, God behandelt u als zijn kinderen. Welk kind wordt niet door zijn vader berispt?'

Hier wordt duidelijk niet over straf gesproken wordt als een uiting van Gods toorn maar als een vormingsmiddel voor zijn kinderen. Dat blijkt eveneens uit het vervolg: onze Vader 'berispt ons voor onze eigen bestwil, om ons te laten delen in zijn heiligheid. Een vermaning lijkt op het moment zelf geen vreugde te brengen, slechts verdriet, maar op den duur plukt wie erdoor gevormd is er de vruchten van: een leven in vrede en gerechtigheid' (Hebr.12:5-11; vgl. Deut.8:5; Spr. 3:11-12 en Op.3:19). In dezelfde lijn zei Paulus: de Heer 'wijst ons terecht, opdat we niet samen met de wereld zullen worden veroordeeld' (1 Kor.11:32).

De boodschap van deze teksten is helder: als ons ellende treft, is God daarin vormend met ons bezig. Daarom is het zaak in het geval van lijden onszelf af te vragen: 'Wat kan ik hiervan opsteken? Wat heeft God mij hierdoor te zeggen? In welk opzicht word ik er wijzer van?'

De winst van pijn

Nog eens voor alle duidelijkheid: hoeveel positiefs je op een gegeven moment over je lijden kunt opmerken, lijden blijft als zodanig een vijandige indringer. Maar het punt is hier: we moeten ervoor openstaan dat God ons via die indringer wat wil voorhouden.

Je kunt het vergelijken met lichamelijke pijn. Op zichzelf is pijn een vervelende en soms zelfs een afschuwelijke ervaring. Tegelijk heeft pijn een uitermate positieve functie, als signaal dat ergens in ons lichaam iets fout zit waartegen opgetreden moet worden. Als pijn zou ontbreken, heeft dat desastreuze gevolgen: je merkt niet meer dat je je hand brandt, dat je iets gebroken hebt, dat ergens een ontsteking gaande is - met als resultaat dat je lichaam al meer aftakelt.

Diezelfde ambivalentie heeft lijden: je wenst het niemand en evenmin jezelf toe, maar als het zich voordoet, kun je je winst ermee doen. Vandaar die ogenschijnlijk tegenstrijdige uitspraken:

'Breng ons niet in beproeving' en: 'Het moet u tot grote blijdschap stemmen, broeders en zusters, als u allerlei beproevingen ondergaat.'²⁸

Die eerste uitspraak uit het Onze Vader gaat van het ene aspect uit, namelijk dat een beproeving op zichzelf geen pretje is: om de pijn ervan en omdat daarin de duivel destructief bezig is. Daarom bidden we vóór die beproeving: 'Alstublieft, laat die beproeving ons leven niet binnenkomen.'

Maar er is een ander aspect, namelijk dat God met de kromme stok van het lijden toch een rechte slag kan slaan, in die zin dat we erdoor vooruit geholpen worden. Letten we daarop, dan kunnen we om dat effect zeggen dat we blij kunnen zijn met een beproeving. Dat wordt door de apostel Paulus zo verwoord: 'We prijzen ons zelfs gelukkig onder alle ellende, omdat we weten dat ellende tot volharding leidt' (Rom.5:3).

4.3 Enkele lessen

Nu de Bijbel ons aanspoort lijden als leermoment te zien, bewijzen we onszelf geen dienst als we lijden negeren of er opstandig tegen worden. We kunnen er evenmin mee volstaan ons er dapper doorheen te slaan. Door ons lijden wil God iets met ons bereiken. Dus hebben we de opdracht ons met de vraag bezig te houden: 'Wat heeft God mij via mijn lijden te zeggen?'

Tot inkeer brengen

Lijden kan allereerst door God gebruikt worden om ons tot inkeer te brengen. Zo kan het voorkomen dat we (grotendeels) ongelovig zijn doordat we in allerlei opzicht los van God leven. In die situatie kan ellende fungeren als een pijnlijk middel om ons stil te zetten en tot de orde te roepen. Dan gaan we nadenken over onszelf, met hopelijk als resultaat dat we het foute van ons leven gaan inzien en ons weer op God gaan richten.

Om dat te bereiken heeft God in het Oude Testament zijn ontrouwe volk in ballingschap laten voeren. Als toelichting hierop zei God zelf: 'Ik heb jullie geluk voor ogen, niet jullie ongeluk: ik zal je een hoopvolle toekomst geven.' En daarom zou de ballingschap hierop uitlopen: 'Jullie zullen mij aanroepen en tot mij bidden, en ik zal naar jullie luisteren. Jullie zullen mij zoeken en ook vinden' (Jer.29:11-13).

En als in het boek Openbaring gewezen wordt op de rampen waarmee de mensen op aarde geteisterd zouden worden, vermeldt de auteur met verbijstering: 'Ze keerden zich niet af van hun zelfgemaakte goden. Evenmin braken ze met hun leven van moord en toverij, van ontucht en diefstal' (Op.9:20-21; vgl. 16:9-11). Maar kennelijk was dat wel de bedoeling van de rampen die ze ondervonden.

Ellende kan dus als functie hebben ons wakker te roepen, zodat we de duisternis achter ons laten en in het licht gaan leven. Daarom moeten we nooit zeggen dat ellende een bewijs is dat God zich van mensen heeft afgekeerd. Integendeel: 'God trekt in het oordeel zijn handen niet van ons af. Hij strekt dan juist zijn handen naar ons uit. Een slaande hand is bij uitstek een uitgestoken hand, die wil behouden.'²⁹

Dat God ellende gebruikt om mensen tot inkeer te brengen, komt ook naar voren in de gelijkenis die Christus vertelde over de verloren zoon. Na een periode van neergang was die zoon er zo berooid aan toe dat hij al blij was met varkensvoer. Maar door deze nare situatie 'kwam hij tot zichzelf' en besloot hij naar zijn vader terug te keren. En dan wordt verteld: 'Zijn vader zag hem in de verte al aankomen. Hij kreeg medelijden en rende op zijn zoon af, viel hem om de hals en kuste hem' (Luc.15:14-20). Een verrassende ontknoping: eerst leek die zoon in zijn ramspoed vast te lopen, maar het eindigde ermee dat hij de geopende armen van zijn vader tegemoet liep.

Zo kan lijden lakse kerkleden of ongelovige niet-kerkleden ertoe pressen eindelijk eens kleur te bekennen: 'Waarvoor kies ik nu eigenlijk: voor een leven volgens mijn eigen maatstaven of voor een leven in verbondenheid met Christus?' En wie weet loopt dit hierop uit dat er iets fundamenteels gaat veranderen bij zo iemand. Dan wordt hij door zijn moeite ertoe aangezet om te gaan luisteren naar en bidden tot God en ook verder gericht op God te gaan leven.

Bescheiden maken tegenover God

Als gelovigen op het journaal geconfronteerd worden met een natuurramp of met een terroristische aanslag, kan hen dat bescheiden maken over henzelf: 'Wat hebben we vanaf onze opstand in het paradijs veel kwalijks aangericht in Gods wereld! Wat kunnen wij, mensen, elkaar wat aandoen!' Bovendien maken zulke gebeurtenissen ons klein tegenover God: 'Blijkbaar kunnen we onszelf niet redden. We hebben het vergevende en vernieuwende werk van Christus nodig; zonder dat zijn we nergens.'³⁰

²⁸ De eerste uitspraak is een deel van het Onze Vader, Matteüs 5:13. De tweede uitspraak staat in Jakobus 1:2; daarbij hoort de conclusie uit vers 12: 'Wie de proef doorstaat, ontvangt als lauwerkrans het leven.'

²⁹ P.J. Visser in: B. Wallet en K. Blei (red.), *Kerk-zijn in een tijd van Godsverduistering*. Nota (opgesteld door het moderamen van de Nederlands Hervormde Kerk) ten dienste van de beleidsbepaling, Leidschendam 1988, p.14.

³⁰ Dat Godmensen door een bijzonder gebeuren op hem wil richten komen we ook tegen in Johannes 9:2-3. Daar wordt verteld hoe Christus' leerlingen een blinde man ontmoetten en toen aan Christus voorlegden: 'Rabbi, hoe komt het dat hij blind was toen hij geboren werd? Heeft hij zelf gezondigd of zijn ouders?' Jezus antwoordde toen: 'Hij niet en zijn ouders ook niet, maar Gods werk moet door hem zichtbaar worden.' God wilde deze blinde helen om zo de toeschouwers aan het denken te zetten over hun positie tegenover hem.

Zijn we zelf slachtoffer van ellende, dan kan God ons ook daardoor op onze plaats zetten: 'We moeten ons maar niks verbeelden tegenover God, nietig als we zijn. Er hoeft maar iets te gebeuren, en we staan machteloos. Zie je wel dat wij helemaal aangewezen zijn op zijn kracht en zijn liefde?'

Ik denk in dit verband aan 'de doorn in het vlees' waarover Paulus klaagde. Zelf smeekte hij God hem ervan af te helpen, maar God wees dat gebed af omdat die doorn een heilzame functie voor hem had. Paulus had immers 'uitzonderlijke openbaringen' ontvangen - voldoende reden om trots te zijn. Maar om te verhinderen dat hij zichzelf zou 'verheffen' werd hem die doorn 'in het vlees gestoken.' Daardoor kon God zijn boodschap pas goed bij Paulus laten overkomen: 'Je hebt niet meer dan mijn genade nodig' (2 Kor.12:6-9).

Evengoed voor ons is het nog altijd noodzakelijk dat we vóór alles onze blik richten op Christus, zodat hij de richting bepaalt van ons denken en handelen. Maar met al onze weerbarstigheid staren we ons vaak blind op onze eigen belangrijkheid. Dan menen we dat wij met onze mogelijkheden onszelf wel kunnen redden. Daarom hebben we het soms nodig dat God ons alles uit handen slaat, zodat we niks meer onder controle hebben. Zo worden we er hardhandig toe gebracht de goede kant op te kijken. In een Psalm staat het zo: 'Het was goed voor mij dat ik vernederd werd, zo leerde ik uw wetten kennen' (Ps.119:71; vgl. vers 67). Die hardhandigheid doet pijn. Maar het is pure winst als we ons daardoor des te meer afhankelijk weten van Christus en als we daardoor des te intenser vragen om de hulp van zijn Geest.

Corrigeren

Een belangrijke functie van lijden kan zijn dat we daardoor in ons christen-zijn gecorrigeerd worden. Hoe vaak komt het niet voor dat we halfslachtig christen zijn: we hebben wel voor God gekozen en laten dat op allerlei gebieden merken, maar intussen laten we één bepaald gebied buiten de invloedssfeer van God en houden we die voor onszelf. Zo kan een serieus christen soms tegelijk verslaafd zijn aan seks of aan mooie dingen, of hij vernedert regelmatig zijn vrouw en kinderen, of zo iemand sjoemelt met geld. Kortom, vaak zijn we geen christen uit één stuk.

In zo'n situatie kan het goed uitpakken voor ons als ons iets ergs overkomt. Dat kan ons in één klap tot bezinning brengen: 'Waar ben ik eigenlijk mee bezig? Ik kan het toch niet maken op dat ene gebied los van God te leven?!'

Een ernstige gebeurtenis kan ons ook ineens duidelijk maken hoe lauw we als christen zijn. Er zijn geen foute dingen in ons leven die eruit springen, maar er is geen sprake van heuse toewijding. We geloven echt maar tegelijk geloven we het wel. Overkomt ons in die situatie iets ergs, dan kunnen we met een schok tot de ontdekking komen: 'Ik moet me eigenlijk schamen over mijn lauwheid. Nu Gods liefde door Christus zo overstelpend rijk is, kan ik het toch niet maken daar zo onverschillig mee om te gaan?!'

Een kwetsbaar punt voor christenen in een welvarende maatschappij is dat hun aandacht door zoveel opgeslokt wordt. En alles lijkt even belangrijk: het eigen huis, je nieuwe auto, je carrière, je vakantie, je gezondheid, je vrije tijd. Maar dan word je zelf, wordt je partner of je kind door een ernstige ziekte getroffen of je verliest een van hen aan de dood. Een verbijsterende ervaring. Tegelijk kan dat een vormende ervaring voor je worden: in één keer krijgen de dingen waarover jij je zo druk maakte de bescheiden plek in je leven die bij die dingen past. Je realiseert je dat er een hiërarchie van waarden bestaat. Niet alles is even belangrijk. Boven alles heeft de verbondenheid met God en met zijn toekomst betekenis. Geleerd door je lijden snap je waarom Christus Marta voorhield: 'Je maakt je veel te druk. Er is maar één ding noodzakelijk' (Luc.10:41-42). Inderdaad, God geeft ons vele geschenken in handen waar we van kunnen genieten. Maar uiteindelijk worden al die geschenken overtroffen door dat ene: Gods liefde voor ons door Christus.

Zo kan lijden op allerlei manier corrigerend werken doordat dit ons er bewust van maakt: waar draait het om in het leven en wat geeft houvast in leven en in sterven?

Op de proef stellen

Lijden kan verder functioneren als een test waardoor God ons op de proef stelt. Alleen, als een test gaande is, is ook altijd de duivel hierin werkzaam.³¹

Duidelijk kan zijn dat God en de duivel bij een test een verschillende doelstelling hebben. De duivel stelt ons op de proef om te bereiken dat onze 'gedachten worden weggelokt van de oprechte en zuivere toewijding aan Christus' (2 Kor.11:3). God daarentegen wil bij ons bereiken dat ons geloof tot standvastigheid leidt, met als eindresultaat dat we 'volmaakt en volkomen zijn' en te zijner tijd 'als lauwerkrans het leven' ontvangen (Jak.1:3-4,12). Ofwel, God wil 'dat ellende tot volharding leidt, volharding tot betrouwbaarheid, en betrouwbaarheid tot hoop' (Rom.5:3-4).

Lijden kan dus als functie hebben dat God ons onder druk zet om zo bij ons eruit te laten komen wat erin zit. Mozes zei het tegen de Israëlieten zo: 'Denk aan de tocht die de HEER, uw God, u door de woestijn heeft laten maken, veertig jaar lang. Hij wilde u zijn macht laten voelen en u op de proef stellen, om te ontdekken wat er in uw hart leefde: gehoorzaamheid aan zijn geboden of niet' (Deut.8:2).

³¹ Eerder wees ik er al op hoe via de volkstelling van David zowel God (2 Samuël 24:1) als Satan 1 Kronieken 21:1) met hem bezig was, zie § 2.2) .

Zo wordt via lijden aan ons de vraag gesteld: 'Blijf je inderdaad voor God kiezen? Houd je het vol echt met Hem te leven? Of loop je liever bij Hem weg?' Door ellende worden we dus aangespoord ons meer intensief op God te richten, als het fundament van ons leven. Lijden kan zo louterend werken en de groei van ons geloof bevorderen.

Laten verlangen naar de toekomst

Als we in aanraking komen met lijden en pijn kan dat als effect hebben dat we intens gaan verlangen naar de toekomst die Christus laat aanbreeken. Dat is de tijd waarin we de zonde en alle narigheid daarvan achter ons laten en oog in oog met God zullen leven. Ellende kan dus onze blik weg- leiden van het trieste van deze wereld, dat bij ons telkens de tranen in de ogen brengt, naar het glorieuze van de toekomstige wereld, waarin het alleen maar vreugde zal zijn.

In dit verband denk ik aan het slot van Psalm 104. In deze Psalm wordt de lof op God gezongen zoals hij alles schitterend geschapen heeft, een tastbaar bewijs van zijn macht en wijsheid. Maar kennelijk verlangt de dichter ernaar dat die goddelijke glorie allesbeheersend zal zijn, want hij eindigt met deze verzuchting: 'Zondaars zullen van de aardbodem verdwijnen, onrechtvaardigen zullen niet meer bestaan. Prijs de HEER, mijn ziel' (Ps.104:35).

Het zou toch mooi zijn als wij nooit meer door iets benauwd gemaakt of verdrietig gestemd worden en als de profetiën over de toekomst bewaarheid worden. Om er twee te noemen: 'De verlichten zullen stralen als het fonkelende hemelgewelf, en degenen die velen tot gerechtigheid hebben gebracht als de sterren, voor eeuwig en altijd' (Dan.12:3). En: 'Voor jullie die ontzag voor mijn naam hebben zal de zon stralend opgaan, de zon die gerechtigheid brengt en genezing in haar vleugels draagt. Huppelend als kalveren die op stal hebben gestaan zullen jullie naar buiten komen' (Mal.3:20).

Aan deze prachtige toekomst wordt door gelovigen veel te weinig gedacht, laat staan dat ze zich daar bij voorbaat op verheugen. Voor een deel is dat begrijpelijk: God overstelpt ons hier al met zijn geschenken, zodat we alle reden hebben ons thuis te voelen in deze werkelijkheid en daarvan volop te genieten. Maar we lijden aan blikverenging als we alleen oog hebben voor het mooie hier. Er is zoveel ellende in het leven van mensen en uiteindelijk komt iedereen daarmee in aanraking. Op het moment dat we daarmee geconfronteerd worden voelen we ons een stuk minder thuis in deze werkelijkheid. En dat heeft iets goeds. De druk van moeiten kan ons stimuleren eindelijk eens verlangend te kijken naar het grootse dat God voor ons in petto heeft. En daarbij kunnen we ervan overtuigd zijn dat het prachtige van de toekomst het lijden van tegenwoordig ver zal overtreffen (vgl. Rom.8:18).

Het is dus een wezenlijk element van ons christen-zijn dat we niet alleen naar beneden kijken, naar het leven hier, maar ook naar boven, waar Christus is, en naar voren, waar Christus komt.

5 Niets onder controle

God kan ons lijden dus gebruiken om ons verder te brengen als kind van hem. Daarmee verandert natuurlijk niets aan het pijnlijke en verdrietige van ons lijden. Maar als we ons ervoor inzetten kunnen we ondanks deze negatieve kant er lering uit trekken. Kort samengevat: misschien komen we door een bepaald leed tot inkeer; wellicht gaan we daardoor meer beseffen dat we afhankelijk zijn van God; lijden kan ons soms ook corrigeren of op de proef stellen; tenslotte kan de confrontatie met ellende als resultaat hebben dat we meer gericht zijn op onze toekomst.

Maar we moeten niet denken dat we hiermee het thema lijden onder controle hebben gekregen. Integendeel.

5.1 Achteraf duidelijkheid

Allereerst is het moeilijk zo niet onmogelijk helder te krijgen wat we van ons lijden kunnen leren terwijl dat lijden nog gaande is. De pijn ervan kan zo heftig zijn dat we alle energie nodig hebben om te kunnen overleven. Dit verklaart waarom het ondergaan van verdriet over verlies rouwbeleid wordt genoemd. Deze term geeft aan dat rouwende mensen psychisch vaak moeten zwoegen om op de been te blijven. Als gevolg hiervan is lichamelijke vermoeidheid een veel voorkomende klacht bij mensen die bezig zijn hun verlies te verwerken.

Onder die omstandigheden is het begrijpelijk dat je pas later toekomt aan de vraag: 'Wat voor winst heeft deze verdrietige tijd mij opgeleverd?' Maar die vraag moet wel aan de orde komen. Het gebeurt dat mensen die ellende hebben meegemaakt doorgaan met hun leven zonder daarop te reflecteren. Dan bewijs je hun een dienst als je hen op een gegeven moment vraagt naar de eventuele winst van wat hun is overkomen. Daarmee stimuleer je hen verder te kijken dan het nare in hun leven. Hoe lastig het ook mag zijn voor ons, het is goed er vroeg of laat bij stil te staan in hoeverre we wijzer zijn geworden van onze narigheid.

Bijbelse voorbeelden

Soms is niet aan de orde wat je achteraf van je narigheid hebt geleerd, qua vorming dus. Er is iets anders denkbaar. Achteraf bezien kan narigheid ook qua féit in je voordeel hebben gewerkt - meestal tot je eigen verwondering.

We komen dit verschillende keren in de Bijbel tegen. Toen Jozef door zijn broers in de put werd gegooid en aan kooplui werd verkocht (Gen.37:18-28), kon hij niet anders dan doodsbenauwd jammeren (vgl. Gen.42:21). Maar jaren later zei hij tegen zijn broers: 'Wees niet bang en maak jezelf geen verwijten dat jullie mij verkocht hebben en dat ik hier ben terechtgekomen, want God heeft mij voor jullie uit gestuurd om jullie leven te redden' (Gen.45:5). Eigenlijk heel bijzonder: hij werd vreselijk behandeld door zijn broers en trouwens eveneens door Potifars vrouw, maar langs die weg bereikte God dat hij onderkoning werd in Egypte en zijn familie kon redden van de hongerdood.

Diezelfde goddelijke regie treffen we aan in de geschiedenis, verhaald in het boek Ester. Het leek alleen maar negatief dat het Joodse meisje Ester haremvrouw moest worden en dat de beloning van de Joodse ambtenaar Mordechai werd vergeten. Maar achteraf bleken deze twee feiten Gods tegenzetten te zijn om te bereiken dat Haman met zijn aanslag op de Joden compleet werd uitgeschakeld (zie vooral Ester 6-7). Wat pijnlijk was geweest, bleek later de voorwaarde te zijn voor een ongedachte afloop.

Een laatste voorbeeld: Christus' gevangenneming en terechtstelling waren menselijk gezien een dieptepunt in zijn leven. Maar drie dagen later bleek alles ten goede gekeerd te worden. Immers, juist door zijn lijden en sterven heeft Christus zijn glorieuze positie bereikt (Fil.2:-9).

Verrassende uitkomst

Dit alles geeft aan: de dingen zijn niet altijd wat we denken dat ze zijn. Wat we gisteren als iets ergs hebben ervaren, kunnen we morgen als een geschenk van God beleven.

Met deze mogelijke gang van zaken moeten we rekening houden als we met ellende geconfronteerd worden: het ondoorgrondelijke van Gods bestuur van ons leven kan verrassend uitpakken. Vandaag vragen we ons vertwijfeld af waarom ons iets ergs overkomt. Een tijd later halen we opgelucht adem omdat het ons opeens duidelijk is geworden: 'Het is maar goed dat mij dit is overkomen, want moet je nou eens zien hoe ik eraan toe ben.'

Een voorbeeld: je bent tot je grote spijt afgewezen voor een baan die je graag had willen hebben, maar een maand later gaat het bedrijf van die baan failliet. Op datzelfde moment verandert jouw verdriet over die afwijzing vast in dankbaarheid.

Een ander voorbeeld: tot je intense verdriet heeft je niet-gelovige vriend met je gebroken omdat hij genoeg had van je christelijkheid. Maar jaren later blijkt deze breuk de weg te hebben geopend voor een goed huwelijk met een mede-christen.

Mensen die op hun leven terugkijken, kunnen vaak dat soort verrassende lijnen aanwijzen: 'Toen wist ik niet wat ik nu wel weet. Daarom ben ik er blij mee dat dit bepaalde gebeurd is, al vond ik het in die tijd heel vervelend. Want moet je eens zien wat het mij heeft opgeleverd.'

Uiteraard moet je er voorzichtig mee zijn dit tegen verdrietige mensen te zeggen: 'Wacht maar af, wie weet hoe je ellende van vandaag morgen nog eens gaat uitpakken.' Op die manier neem je het verdriet van zo iemand niet serieus. Hoe de situatie er morgen ook mag uitzien, vandaag ervaren ze de pijn over hun ellende. Tegelijk doen die mensen er zelf goed aan zich voor een mogelijke wending open te stellen. Immers, dank zij Gods leiding van je leven, komt het maar al te vaak voor dat de duisternis van vandaag morgen licht oplevert.

5.2 Onbegrip

Maar helaas zijn de gebeurtenissen van ons leven lang niet altijd zo positief te duiden.

Liever anders

Zo is het een feit dat lijden meestal iets onbegrijpelijks houdt voor ons - ondanks alle lering die we eruit kunnen trekken. Volgens het voorafgaande komt het voor dat mensen voor zichzelf kunnen concluderen: 'Het is maar goed dat ik dit erge heb meegemaakt (bijvoorbeeld: een tijdelijke ziekte), want daardoor heb ik dat ene toch maar mooi geleerd (bijvoorbeeld: om te groeien in het leven met God). Ik had deze vorming niet willen missen en kan die daarom iedereen aanbevelen, ondanks het pijnlijke ervan.'

Meestal gaat het anders: 'Afschuwelijk dat ik dit erge heb moeten meemaken; ik wens het mijn ergste vijanden niet toe (bijvoorbeeld: het verlies van je kind). Wel heeft deze ellende me ook iets opgeleverd (bijvoorbeeld: dat God het enige blijvende houvast is), maar ik had dat liever op een andere manier geleerd.' Dat geeft aan: al kun je je ellende met iets positiefs verbinden, het negatieve kan nog altijd dominant werkzaam zijn. Lering uit lijden neemt dus de pijn van het lijden meestal niet weg.

Onmogelijkheid om te leren

We moeten nog een stap verder zetten: herhaaldelijk is het ons onmogelijk iets te leren van ons lijden; ook ontdekken we vaak helemaal niet dat iets naars achteraf bezien iets positiefs heeft opgeleverd voor onze situatie. Integendeel, nogal eens kunnen we alleen maar met verbijstering stilstaan bij wat ons of een ander is overkomen.

Een duidelijk voorbeeld: een meisje dat jaren door haar vader seksueel misbruikt is en dat al die tijd God vergeefs erom gesmeekt heeft haar vader te stoppen. Hoe kan zo iemand uit wat haar is overkomen later ooit iets positiefs halen voor zichzelf?

Je zou, theoretisch gesproken, kunnen zeggen dat zo iemand door haar ervaringen voorgesorteerd is om jongere lotgenoten te helpen. Misschien is dat zo. Maar die 'winst' valt toch goed beschouwd volledig weg tegen de schade die ze levenslang met zich mee moet dragen, psychisch en mogelijk eveneens in haar geloof? Als zij op de gruwelen let die ze vroeger heeft ondervonden en op het destructieve effect dat zij daar nog altijd van ondervindt - dan is het toch te begrijpen en ook te billijken dat ze nooit verder komt dan tot de verdrietige kreet: 'O God, waarom?'

En zo is het vaker volstrekt onduidelijk wat God iemand te zeggen heeft door een gebeuren in diens leven. Bovendien kunnen gebeurtenissen zo schadelijk zijn dat er achteraf bezien nooit een positieve draai aan te geven is. Wat moet een jong kind met het overlijden van een ouder? Wat is het positieve aan het schemer-leven van een zwaar-gehandicapte voor die persoon zelf? Welke zin kun je geven aan het feit dat iemand onder ondraaglijke pijnen wegteert? Wat moet je ermee dat constant overal in de wereld tientallen slachtoffers vallen door rampen en oorlogen?

Vele mensen die op het verdrietige in hun leven terugkijken zien geen verrassende lijnen lopen of ervaren dat verdrietige alleen maar als een levenslange stoorzender in hun leven. Geconfronteerd met ellende blijven we vaak met vragen zitten waar we in deze wereld geen bevredigend antwoord op krijgen.

5.3 Vertrouwen

Ons inzicht in Gods bestuur bevat witte vlekken. Daardoor blijven we in ons leven altijd met talloze onbeantwoorde vragen zitten, met alle verdriet van dien.

Bekende toekomst

Maar, gelukkig is het waar: zijn we verbonden met Christus, dan worden we gedragen door Gods liefde, onafhankelijk ervan of we dit ook altijd voelen. Daarmee heeft God de hoofdrichting van ons leven bekendgemaakt. Allerlei zijwegen van ons leven blijven vaak moeite oproepen. Tegelijk kunnen we er zeker van zijn: door de band met Christus zijn we op weg naar het grootse moment dat tegen ons gezegd zal worden: 'Wees welkom bij het feestmaal van je Heer', of ook: 'Jullie zijn door mijn Vader gezegend, kom en neem deel aan het koninkrijk dat al sinds de grondvesting van de wereld voor jullie bestemd is' (Mat.25:21,23; 25:34). Dan begint de tijd waarin het vergankelijke, onaanzienlijke en zwakke heeft plaatsgemaakt voor wat onvergankelijk is, vol schittering en kracht (1 Kor.15:42-43). In die tijd geldt van de gelovigen dat God zelf als hun God bij hen zal zijn. Hij zal dan 'alle tranen uit hun ogen wissen. Er zal geen dood meer zijn, geen rouw, geen jammerklacht, geen pijn' (Op.21:3-4). Als het zover is kunnen we zonder enige terughoudendheid tegen elkaar zeggen: 'Laten we blij zijn en jubelen, laten we hem de eer geven' (Op.19:7).

Met het oog op die toekomst kan de apostel Paulus in verband met het lijden in de wereld 'baren' als beeld gebruiken. Een citaat: 'Wij weten dat de hele schepping nog altijd als in barensweeën zucht en lijdt', en hij voegt daaraan toe: 'Ook wij zuchten in onszelf in afwachting van de openbaring dat we kinderen van God zijn, de verlossing van ons sterfelijk bestaan' (Rom.8:22-23).

Dat geeft een bijzonder zicht op ons leed: het heeft het karakter van barensweeën. Nu zijn barensweeën afschuwelijke pijnen, maar langs die benauwende weg komt toch maar een verrukkelijk kind ter wereld. We moeten dus nooit achteloos doen over het verbijsterende dat een ander of onszelf overkomt. Maar uit dat verbijsterende komt voor Gods kinderen terdege iets goeds voort: de hemel op aarde. Daar staan Gods liefde en Christus' inzet garant voor.

Zo kan het voor ons vaststaan: met de kromme stok van ons leed slaat onze hemelse Vader op een ongedachte wijze een rechte slag. Wij zijn niet in staat dat kromme recht te buigen (vgl. Pred.7:13); het lukt ons daarom niet de weg naar het paradijs geopend te krijgen. Dat alles ligt wel in Gods vermogen. Daarom kan de apostel Paulus zeggen: 'Wij weten dat voor wie God liefhebben, voor wie volgens zijn voornemen geroepen zijn, alles bijdraagt aan het goede' (Rom.8:28).

Doodlopend en toch doorgaand

Om deze uitspraken te kunnen doen, hebben we wel vertrouwen nodig. De weg waarop we ons op een bepaald moment bevinden, kan naar ons idee doodlopend zijn. Ook kunnen bepaalde feiten uit ons leven in onze beleving alleen maar verbijsterend zijn en daarmee zinloos. Dan is het onmisbaar God op zijn Woord te geloven om toch te kunnen zeggen: die doodlopende weg is dank zij onze hemelse Vader een doorgaande route naar onze bestemming. Dwars door het ogenschijnlijk zinloze heen houdt God ons op weg naar onze toekomst.

Nu dit zo is moeten we ons niet blindstaren op de nare feiten uit onze levensgeschiedenis. Daarmee bagatelliseer ik die feiten niet. Ze kunnen zo'n destructieve invloed op ons hebben dat we ze onmogelijk van ons kunnen afzetten. Ze kunnen een negatieve invloed uitoefenen op onze stemming, op onze waardering van onszelf, maar ook op de manier waarop we reageren of nalaten te reageren. Dan lijkt het dat we in het heden leven maar in feite wordt ons voelen, denken en handelen nog altijd grotendeels bepaald door ons verleden.

In dat geval komt er een taak op ons af. We bewijzen onszelf immers geen dienst als we blijven steken in ons slachtoffer-zijn. Altijd moeten we onze verantwoordelijkheid nemen voor onze situatie. Dat betekent hier dat we moeten proberen wat te doen aan die destructieve invloed vanuit onze levensgeschiedenis. Al of niet met hulp van een therapeut moeten we ons ervoor inzetten die invloed terug te dringen, zodat we meer leefruimte veroveren.

Het resultaat ervan kan zijn dat onze stemming, onze zelfwaardering en onze reactiepatronen beter passen bij de realiteit van het heden.

Intussen zijn sommige gebeurtenissen zo vreselijk dat ze wellicht ons hele leven blijven naspoken bij ons. Toch is het ook dan belangrijk te erkennen: niet de nare feiten hebben het laatste woord in het leven van Gods kinderen, maar Gods prachtplan met hen. Daarom moeten we ons niet in de war laten brengen door de deprimerende taal van allerlei ellende, maar ons laten bemoedigen door de taal van Gods veelomvattende beloften.

Altijd uitzicht

Overigens lezen we in de Bijbel niet alleen fleurige uitspraken. Tot het geheel van de bijbelse boodschap hoort eveneens dat er waarschuwingen klinken, samengevat: wie weigert in Christus te geloven, zal niet profiteren van Gods beloften vol liefde (vgl. Joh.3:36). Als zo iemand door iets ergs getroffen wordt, is dat in feite een voorproef van de verschrikkingen, eigen aan de hel (vgl. Hebr. 10:31; 12:29).

Het is niet populair hierop te wijzen, maar toch wordt ook dit nadrukkelijk in de Bijbel gezegd - uiteindelijk met de bedoeling ons nog eens extra te stimuleren de goede keus te maken. Kiezen we inderdaad voor Christus, dan biedt dat perspectief. Het is waar, ondanks die keuze zijn we tot aan Christus' terugkeer niet gevrijwaard van nare gebeurtenissen in ons leven. Maar de uitkomst van ons bestaan is bekend: het leven op de nieuwe aarde, met God als onze naaste buur.

Nu dat zo is, kunnen we het verdragen dat vragen van ons onbeantwoord blijven en dat belastende feiten hun invloed blijven uitoefenen. Uiteindelijk overwint onze hemelse Vader met zijn heilzame inzet. Daarom moeten we ons niet laten beheersen door onze gevoelens over de feiten van ons bestaan maar door Gods úitspraak over die feiten: 'Alles wat jou overkomt, draagt op de een of andere manier bij aan het goede!' We hebben dus altijd uitzicht in ons leven.

Dit vertrouwen komen we in de Psalmen telkens tegen. Enerzijds schreeuwen de dichters het uit over hun ellende omdat ze die niet kunnen plaatsen. Maar anderzijds blijven ze dwars door alles heen God betitelen als 'mijn God'.³² Daarmee zeggen ze in feite: 'Al snap ik er niks van waarom dit erge mij overkomt, toch klamp ik me aan u vast, want u vertrouwt ik, ondanks alles wat ik niet begrijp! Uiteindelijk móet alles wel goed aflopen!'

5.4 Geduld

Omdat die toekomst nog altijd uitblijft, kan er bij ons een grote spanning bestaan tussen Gods prachtige beloften en onze nare werkelijkheid. Geconfronteerd met ellende kunnen we ons afvragen: 'Waarom maakt God daar geen einde aan? Wanneer vervult hij nou zijn beloften?' Want vaak lijkt het erop dat God zich niks van alle ellende aantrekt en dat hij de wereld volledig links laat liggen. Hierdoor kunnen we zelfs opstandig en bitter worden tegenover God: 'Dat koninkrijk van u, komt daar nog wat van?'

Gods geduld

Als we zo reageren op het uitblijven van onze toekomst, lopen we gevaar de kant te kiezen van de spotters over wie Petrus het heeft, mensen die smalend vragen: 'Waar blijft hij nu? Hij had toch beloofd te komen?' Petrus' weerwoord hierop is: 'De Heer is niet traag met het nakomen van zijn belofte, zoals sommigen menen; hij heeft alleen maar geduld met u, omdat hij wil dat iedereen tot inkeer komt en niemand verloren gaat' (2 Petr.3:3-4,9).

Een opmerkelijke uitspraak. Wij zijn soms geneigd er lelijke dingen over te zeggen dat de geschiedenis met al zijn ellende zo lang voortduurt. Maar Petrus herinnert ons aan Gods liefdevolle wil dat zoveel mogelijk mensen tot inkeer komen en gered worden. Daarom is hij zo geduldig.

Overigens pakt dat evengoed voor ons als gelovigen gunstig uit. Stel dat God meteen definitief met ons zou afrekenen als wij in de fout gaan. Dan waren we nergens meer. Ook gelovigen leven dus van Gods geduld. In dat opzicht hebben we alle reden God dankbaar te zijn dat hij wat ons betreft de tijd neemt. Dat kan ons ertoe aanzetten om daar een goed gebruik van te maken, want nú hebben we nog de tijd ons op God te richten.

Onderwijl kunnen we er gerust op zijn: hij zet zijn plannen door en houdt daarbij wat hem betreft terdege de vaart erin. We mogen één ding namelijk niet over het hoofd zien, zegt Petrus: 'voor de Heer is één dag als duizend jaar en duizend jaar als één dag' (2 Petr.3:8). Dat in onze beleving de vaart ontbreekt, kan erg lastig zijn. Want hierdoor blijft onze ellende maar voortduren. Daarom is het belangrijk dat we focussen op Gods opzet hiermee: hij gunt mensen redding. Om die reden verdraagt hij voorlopig heel veel en laat hij een heleboel gaan. Maar achter onze schermen is hij wel terdege onstuitbaar bezig met zijn route naar de nieuwe aarde.

Ons geduld

Maar als God op deze manier geduld met ons heeft, moeten wij ook geduld hebben met onszelf. We kunnen bijvoorbeeld last hebben van onlust over ons leven. Dan voelen we spanning tussen wat we zijn of hebben en wat we willen zijn of willen hebben, of tussen wat we kunnen en wat we wensen.

³² Zie bijvoorbeeld: Psalm 5:3; 7:2; 13:4; 22:2-3; 25:2; 38:16,22; 40:18; 43:2; 59:2; 63:2; 69:4; 71:4-5,12; 102:25; 140:7-8.

Dat ons ideaal ver afstaat van de werkelijkheid kan ons veel pijn doen. Dit kan samengaan met ongeduld omdat we ons ideaal zo gauw mogelijk willen realiseren: 'Ik wil het niet morgen. Nee, ik wil het vandaag en compleet!' Dan kunnen we het blijkbaar niet accepteren dat er zoveel onvolmaakt in ons leven is en dat de dingen telkens anders zijn dan wij ze graag zouden zien.

Geduld hebben houdt in dat we die spanning tussen ons ideaal en de werkelijkheid aanvaarden. We leven niet meer in het oude paradijs en nog niet in het nieuwe paradijs. In het besef daarvan kunnen we ons tevredenstellen met de dingen zoals God die ons gegeven heeft - al staan we daarmee veraf van wat we eigenlijk willen en kost ons dat pijn.

Door Gods plan met ons kunnen we deze pijn en dit geduld opbrengen. Al bereiken we hier heel veel niet, eens krijgen we het volmaakte in handen. Daarom hoeft hier niet al het mooie te worden waargemaakt. Dank zij God kunnen we er zeker van zijn: te zijner tijd wordt het allemaal perfect. Als we daarop vertrouwen, lukt het ons vast ook om geduldig te zijn, ondanks de pijn die we lijden. En dan krijgen we zelfs de ruimte om te genieten van wat God ons nu al geeft, als een voorproef van wat nog komen gaat.

6 Bijlage: de Bijbel en het Joodse leed in de geschiedenis

6.1 'Zijn bloed kome over ons en onze kinderen!'

Wie nadenkt over het leed dat mensen treft, stuit vaak op het geheim van Gods bestuur. We snappen het niet waarom op een gegeven moment de een wel en de ander niet iets afschuwelijks overkomt. Maar soms menen christenen het wel te kunnen verklaren waarom Joden de eeuwen door zoveel ellende ondervinden: 'Dat komt omdat zij Jezus aan het kruis hebben geschreeuwd en Gods vloek over zichzelf hebben opgeroepen' (zie § 3.3).

Zelfvervloeking

Inderdaad vertelt de evangelist dat Jezus' Joodse vijanden tijdens zijn proces bij Pilatus het vol haat hebben uitgeschreeuwd: 'Zijn bloed kome over ons en onze kinderen'.³³

Blijkens het verband bedoelden ze daarmee: 'Als u, Pilatus, gelijk hebt dat Jezus onschuldig is en daarom ten onrechte door ons optreden wordt terechtgesteld, dan zijn we bereid met onze kinderen de gevolgen te dragen - wat God ook maar bij wijze van straf aan de dood van Jezus mag verbinden.'

Tegen de achtergrond van de gruwelen van Auschwitz, Sobibor en de andere vernietigingskampen uit de Tweede Wereldoorlog is die uitspraak uiterst geladen geworden. Juist daarom is het goed bij de betekenis ervan stil te staan.

Tegenwoordig wordt deze tekst vaak gezien als een bewijs hoe al in de vroeg-christelijke tijd antisemitisme voorkwam. Ik geloof daar niet aan, alleen al omdat degene die deze uitspraak heeft overgeleverd zelf een semiet was, de jood Matteüs.

Wel is het helaas een feit dat deze tekst herhaaldelijk antisemitisch is toegepast. Zo hebben de eeuwen door vele christenen die uitspraak als een vrijbrief opgevat om de Joden in hun midden te haten en allerlei ergs aan te doen. Er zijn zelfs wel christenen die de vernietiging van de Joden in de nazi-kampen getypeerd hebben als hun eigen schuld: 'Hadden ze Jezus maar niet aan het kruis laten spijkeren en die vloek over zichzelf opgeroepen.'

Geen verklaring van de toekomst

Naar mijn stellige overtuiging is dat een verwerpelijke hantering van die zelfvervloeking. Allereerst is het een feit dat Matteüs deze uitspraak zonder commentaar doorgeeft. Dat is opmerkelijk omdat zijn collega-evangelist Johannes een eerdere uitspraak van de hogepriester wel van commentaar heeft voorzien. Kajafas zei namelijk: 'Besef toch dat het in jullie eigen belang is dat één man sterft voor het hele volk, zodat niet het hele volk verloren gaat.' Johannes voegde daaraan toe: 'Dat zei hij niet uit zichzelf: als hogepriester in dat jaar sprak hij de profetie dat Jezus zou sterven voor het volk' (Joh.11:50-51).

Als die zelfvervloeking van Jezus' vijanden eveneens een voorspellende kracht had, had het voor de hand gelegen dat Matteüs dit erbij gezegd had, met een variant op Johannes' commentaar: 'Dit zeiden ze niet uit zichzelf, maar daarmee spraken ze de profetie dat God hen zou straffen voor hun moord op Jezus.' Niets van dit alles.

Hoe dit ook zij, deze zelfvervloeking keert in het Nieuwe Testament nergens terug als een verklaring voor gebeurtenissen daarna. Dan hebben wij niet het recht in die uitspraak een sleutel te zien om de eeuwenlange ellende van de Joden te verklaren.

Geen bevoegdheid om te straffen

Daar komt nog wat bij. Als God bepaalde mensen bedreigt met straf, hebben wij niet de bevoegdheid op eigen initiatief die straf uit te voeren. Het is altijd Gods zaak of, wanneer en hoe hij mensen zijn toorn laat ondervinden. Op de genoemde uitspraak toegepast: al zouden wij die moeten uitleggen als een onbedoelde profetie van Gods straf (wat ik dus niet geloof), dan nog geeft dat christenen niet de ruimte om wat ook ten nadele van Joden te ondernemen. Integendeel, al zijn we nog zo kritisch over de keuze die Joden tegenover Christus maken, nooit heft dat ook maar even Christus' opdracht voor ons op om vol naastenliefde te zijn. Concreet: 'Behandel anderen steeds zoals je zou willen dat ze jullie behandelen' (Mat.7:12).

Dat uitgerekend onder christenen antisemitisme is voorgekomen en helaas nog voorkomt, is dus in strijd met een wezenlijk aspect van het christelijk geloof. In navolging van hun God, die een filantroop wordt genoemd (zie Titus 3:4), horen christenen nooit haat maar juist liefde voor mensen te hebben, en dus ook voor Joden (of, wat tegenwoordig actueel is, voor moslims).

Dat de haat tegen Joden in het algemeen niet aan het Nieuwe Testament ontleend kan worden, blijkt uit nog iets anders. Nergens geeft het Nieuwe Testament aanleiding voor de gedachte dat het Joodse leed in de Europese geschiedenis te duiden is als een straf voor hun keuze tegen Christus. Maar welke verbanden worden dan wel gelegd?

³³ Matteüs 27:25 in de NBG-vertaling uit 1951; in de NBV staat: 'Laat zijn bloed óns dan maar worden aangerekend, en onze kinderen!'

6.2 Welke Joden zijn schuldig aan Christus' kruisiging?

Als eerste vraag moet aan de orde komen: kunnen we de Joden van alle tijden in het algemeen er schuldig aan verklaren dat Pilatus Christus heeft terechtgesteld?

Het antwoord op deze vraag is ontkennend. Schuldig waren alleen toenmalige Joden uit Jeruzalem en dan in het bijzonder hun leiders. Voor deze stelling heb ik twee argumenten.

Judese Joden bij Pilatus

Allereerst waren alleen Joden uit Judea en dan vast vooral uit Jeruzalem bij Pilatus aanwezig, want hij was hun gouverneur. Joodse pelgrims uit Galilea bijvoorbeeld hadden niets bij hem te zoeken, want die waren onderdaan van Herodes. Bovendien stonden die oppervlakkig gezien positief tegenover Christus: nog geen week voor de kruisiging hebben zij 'hosanna' geroepen. Dat zij dit waren, en niet Jeruzalemse Joden, blijkt uit de Evangelieën. Daarin wordt vermeld dat Christus is toegejuicht door twee categorieën:

- deels door mensen die als pelgrim uit Galilea met hem mee zijn opgetrokken naar Jeruzalem, tenminste wat het laatste traject betreft (Luc.19:11,18),
- deels door pelgrims die al in Jeruzalem aangekomen waren maar die hem bij deze gelegenheid tegemoet kwamen (Joh.11:55; 12:12-13).

Dit maakt overigens meteen duidelijk dat de uitdrukking 'vandaag hosanna, morgen kruist hem' ter aanduiding van het wispelturige van de volksgunst, historisch niet juist is. Beide leuzen zijn door verschillende mensen uitgesproken: het 'hosanna' voornamelijk door Galileeërs, het 'kruist Hem' alleen door Jeruzalemmers en Judeeërs.

Judese Joden aangeklaagd

Er is nog een sterker argument voor de stelling dat niet de Joden in het algemeen maar toenmalige Joden en wel uit Jeruzalem en omgeving aansprakelijk zijn te stellen voor Christus' kruisiging. Als we in het boek Handelingen de toespraken van de apostelen lezen, blijkt dat nooit willekeurige Joodse toehoorders van moord op Christus worden beschuldigd. Steeds wordt concreet met de vinger gewezen naar de Joden die in Jeruzalem en Judea woonden (Hand.2:5) en die in eigen persoon voor Pilatus hebben gestaan en daar Christus aan het kruis hebben geschreeuwd (Hand.2:23,36; 3:13-15; 4:10; 5:30). Zij worden duidelijk onderscheiden van de Joden elders (Hand.13:27-28; vgl. 1 Tess.2:15).

En daarmee ben ik terug bij mijn beginstelling: volgens het Nieuwe Testament zijn voor Christus' kruisiging dus alleen aansprakelijk toenmalige Joden uit Jeruzalem en Judea en dan vooral hun leiders. Want zij waren het die als één grote massa 'kruisig Hem' geschreeuwd hebben.

Maar als de zaken zo staan, hebben wij niet het recht te zeggen dat dé Joden in het algemeen schuldig staan. Dan spreken we anders dan Petrus en Paulus deden, ofwel: dan doen we onrecht aan de feiten.

Bovendien komen we dan in strijd met wat de profeet Ezechiël eens in opdracht van God heeft gezegd: 'Alleen de zondaar zelf zal sterven. De zoon hoeft niet te boeten voor de zonden van zijn vader' (Ez.18:20). Als dat al zo is, kunnen we onmogelijk nog latere Joden, bijvoorbeeld uit de Middeleeuwen of uit de twintigste eeuw, aansprakelijk stellen.

6.3 Was het kruisigen van Christus onvergeeflijk?

Toen Jeruzalemse Joden met hun leiders Christus aan het kruis schreeuwden, was dat een besliste daad van hen. Ze wilden per se dat er een einde kwam aan Christus' optreden en aan de invloed die hij had, en dat koste wat het kost. Vandaar dat ze op een gegeven moment tegenover Pilatus verklaarden: 'Zijn bloed kome over ons en over onze kinderen' (Mat.27:25 volgens het NBG).

Mogelijkheid tot vergeving

Een huiveringwekkend woord, alleen maar te verklaren uit hun blinde haat. Toch bad Christus enkele uren later aan het kruis: 'Vader, vergeef hun, want ze weten niet wat ze doen' (Luc.23:34). In overeenstemming hiermee verklaarde Petrus in zijn toespraken tot de Jeruzalemse Joden met hun leiders, kort samengevat: 'Jullie zijn wel verantwoordelijk voor de kruisiging van Christus maar daar kunnen jullie vergeving voor krijgen, want jullie hebben uit onkunde gehandeld' (zie Hand.2:37-38; 3:17,19; 5:31; vgl. 1 Kor.2:8).

In welk opzicht Petrus' toehoorders in Jeruzalem onkundig waren? Ze wisten niet goed wie Jezus van Nazaret eigenlijk was. Dat wil niet zeggen dat Jezus vóór zijn terechtstelling de betekenis van zijn persoon en werk onvoldoende heeft laten uitkomen. Integendeel. Hij heeft zich duidelijk genoeg over het unieke van zijn persoon en werk uitgesproken (vgl. Joh.8:54-59; 10:27-33). Bovendien is zijn boodschap duidelijk genoeg door wonderen bevestigd (Hand.2:22). Dit alles had voor Jezus' toehoorders voldoende moeten zijn om hem als de Christus te erkennen.

Toch waren de toenmalige Joden in Jeruzalem en Judea tot op zekere hoogte te verontschuldigen dat ze niet tot de erkenning van Christus kwamen en hem lieten terechtstellen. Want vóór zijn terechtstelling verkeerde Christus, met al zijn machtige woorden en daden, in een ontluisterde positie, een positie die gekenmerkt werd door vernedering en lijden. Juist dat maakte het de toenmalige Joden moeilijk in de timmermanszoon Jezus van Nazaret de Christus te zien. Door de spanning tussen het uitzonderlijke en het gewoon-menselijke van Jezus namen ze zelfs 'aanstoot aan hem'

(Mat.13:54-57; vergelijk de verwarring, vermeld in Joh.7:40-44). Trouwens, uitgerekend iemand als Petrus kon het maar moeilijk verwerken dat Christus moest lijden en sterven (Mat.16:21-22).

Ruimte voor een herkansing

Na Pinksteren kwamen de apostelen bij de bewoners van Jeruzalem en hun leiders met de boodschap dat Christus' ontluisterde positie slechts een tijdelijke episode was geweest. Hij was op grond van zijn plaatsvervangend lijden en sterven in volle glorie in de hemel gaan tronen en had van daaruit zijn Geest naar de aarde gestuurd (Hand.2:24-26; vgl. Fil.2:8-9). Hun boodschap over de levende Christus werd door de apostelen bevestigd met behulp van wonderen zoals ook Christus zelf die had verricht (zie bijv. Hand.3:1-16; 4:8-10). Daarnaast lieten ze het uitdragen van hun boodschap gepaard gaan met de oproep Jezus alsnog als de Christus te erkennen. Daarmee kregen de bewoners van Jeruzalem met hun leiders ruimte voor een herkansing.

De mogelijkheid zat erin dat de Jeruzalemse Joden in reactie hierop anders over Christus zouden gaan oordelen. Inderdaad, ten aanhoren van Pilatus waren ze duidelijk geweest in hun afwijzing van Christus, want hun 'kruisig hem' en 'zijn bloed kome over ons en onze kinderen', was voor geen misverstand vatbaar. Maar dat hadden ze geschreeuwd toen Christus één en al ontluistering was. Zouden die kreten hun laatste woord over Christus blijven, ook als ze geconfronteerd werden met Christus' glorie?

Met andere woorden, pas hun reactie op de apostolische boodschap over Christus' glorie zou een welbewuste keus betekenen. Om die keus mogelijk te maken, vroeg Christus bij zijn kruisiging aan zijn Vader om niet meteen straffend in te grijpen. In aansluiting bij Christus' gebed spraken eveneens de apostelen in hun toespraken over de ruimte die God de schuldigen bood om alsnog tot inkeer te komen.

Samengevat: dat toenmalige Jeruzalemse Joden met hun leiders Christus hebben laten terechtstellen, was erg. Maar zelfs dat beschouwde God nog niet als hun definitieve beslissing tegenover Christus. Ze konden op hun voorlopige keus terugkomen en vergeving krijgen, namelijk als ze gehoor zouden geven aan de boodschap van de apostelen.

6.4 De verwoesting van Jeruzalem

De verwoesting van Jeruzalem in 70 door de Romeinse legers onder leiding van Titus, is een ingrijpend gebeuren geweest in de geschiedenis van het Joodse volk. Er kwam een definitief einde aan de tempel met zijn offerdienst, waardoor het centrum van het religieuze leven van de Joden niet meer op één bepaalde plaats gaande is maar gelegen is in de wereldwijde bestudering van de thora.

Politieke benadering

De gang naar dit drama kun je op verschillende manieren benaderen. Allereerst politiek. Al in de tijd van Jezus had je anti-Romeinse groepen, waarvan de zeloten tegenwoordig de bekendste zijn.³⁴ Maar na Christus' vertrek naar de hemel werd het anti-Romeinse nationalisme al sterker, met als resultaat dat het Joodse volk in 66 grootschalig in opstand kwam tegen de Romeinen. Door de onbekwaamheid van de eerste bevelhebber en een machtswisseling in Rome werd de definitieve aanval op Jeruzalem pas in het voorjaar van 70 ingezet. In die tussentijd vlogen de gematigde en de extremistische groepen onder de Joden elkaar in de hoofdstad in de haren, met talloze doden als gevolg. Maar nog massaler werd de slachtpartij toen de Romeinen kans slagen Jeruzalem te veroveren en te verwoesten.³⁵

Een vreselijke afloop. Maar je zou kunnen zeggen dat de weg naar deze afloop begon tijdens Jezus' proces voor Pilatus. Op een gegeven moment stelde Pilatus de aanwezige mensen van Jeruzalem met hun leiders voor de keus: 'Jezus de Christus of Jezus Barabbas.' Nu was Barabbas niet maar een ordinaire crimineel. Hij was betrokken geweest bij een oproer waarbij een moord was gepleegd (Mat.27:15-22; Mar.15:6-13; Luc.23:18-21; Joh.18:39-40). Jezus en Barabbas vertegenwoordigden zo een scherpe tegenstelling: Jezus' koningschap hoort naar zijn eigen zeggen niet bij deze wereld; bovendien had hij bepleit aan de keizer te geven wat van de keizer is (Joh.18:36; Mat.22:21). Daartegenover was Barabbas mogelijk uit op een Joods rijk in deze wereld en was hij in elk geval in een opstand te komen tegen de keizer. Met dat de aanwezigen voor Pilatus' rechtbank tegen Jezus en voor Barabbas kozen, kozen ze in feite voor Joods nationalisme - of ze dit op dat moment nu beseften of niet. De slachtpartijen in het jaar 70 waren daarvan het eindresultaat.

Geestelijke benadering

Als we het zo formuleren komt de verwoesting van Jeruzalem in een speciaal licht te staan: we stuiten hier op het mechanisme dat het kwaad soms zichzelf bestraft. De toenmalige Joden in Jeruzalem zezen samen met hun leiders de keus voor Jezus af. In plaats daarvan gaven ze de voorkeur aan het anti-Romeinse nationalisme. Kort gezegd: niet het evangelie maar de revolutie. Daardoor kwamen ze op den duur ertoe massaal naar het zwaard te grijpen, met als eindresultaat dat ze door het zwaard omkwamen.

³⁴ Zo wordt in Handelingen 5:37 melding gemaakt van een opstand door een zekere Judas de Galileeër, die uiteindelijk op niets is uitgelopen.

³⁵ Zie: H. Mulder, *De verwoesting van Jeruzalem en haar gevolgen*, Amsterdam 1977, p.51-58.

En dat alles ging niet buiten God om. Het had anders kunnen lopen, namelijk als de bewoners van Jeruzalem samen met hun leiders na Pinksteren alsnog massaal voor Christus hadden gekozen. Maar het boek Handelingen maakt duidelijk dat het grootste deel van de Jeruzalemse Joden geen gebruik heeft gemaakt van de ruimte die God hun bood. Ondanks de verklaringen van de apostelen over Christus' glorie bleven ze zich welbewust en hardnekkig afsluiten voor de invloed van Christus' Geest en zo voor Christus zelf met zijn Woord. Daarmee werkten ze zich in een situatie waarin ze geen vergeving meer konden krijgen en Gods toorn over zich opriepen (zie 1 Tess.2:15-16; vgl. Hebr.6:4-8; 10:26-31). Als uiting daarvan heeft God toen het kwaad laten radicaliseren. De toenmalige bewoners van Jeruzalem met hun leiders wilden blijkens hun keus voor Barabbas de weg van het anti-Romeinse nationalisme op? God liet hun die weg tot het bittere einde aflopen.

De keus tegen hem heeft Christus al zien aankomen. Hij heeft toen bij voorbaat aangekondigd dat God Jeruzalem niet zou laten begaan. Om haar verwerpen van de Christus zou het slecht aflopen met de stad (Mat.23:37-42:2), en dat zou nog tijdens diezelfde generatie plaatsvinden (Mat.24:34). En dan komen we onvermijdelijk uit bij de gebeurtenissen rond het jaar 70.

Als we de verslagen hiervan lezen, geschreven door Flavius Josephus, een jood uit die tijd zelf, zijn we geneigd verbijsterd te reageren: 'Wat kunnen mensen elkaar een leed aandoen'. Maar op gezag van Christus zelf kunnen we er niet onderuit tegelijk vol huiver te zeggen hoe vreselijk het is als God mensen overgeeft aan de consequenties van hun foute keuze. Jeruzalems verwoesting is het bewijs: God heeft het hoog opgenomen dat zijn eigen volk in zijn eigen stad zijn eigen Zoon heeft afgewezen. Die afwijzing was al gebleken toen de Jeruzalemse Joden voor Pilatus hun haat tegen Jezus uitschreeuwden. Veel erger was dat ze in de lijn daarvan Christus bleven afwijzen, ondanks de boodschap van de apostelen. Toen heeft God het laten merken dat Christus niet ongestraft kan worden verworpen.

Maar vergissen we ons niet, diezelfde donkere tonen beluisteren we eveneens in het boek Openbaring. Daarin wordt op allerlei manieren het straffend handelen van God beschreven. Ook krijgen ontrouwe christenen van nu in dat boek de waarschuwing te horen: 'Als iemand iets afneemt van wat in het boek van deze profetie staat, zal God hem zijn deel afnemen van de levensboom en van de heilige stad' (Op.22:19).

Op deze manier wordt het de mensen van alle tijden voorgehouden dat ze niet vrijblijvend voor of tegen God kunnen kiezen. Elke keus heeft consequenties en vroeg of laat ga je dat merken.

6.5 Het Joodse leed na Jeruzalems verwoesting

Op grond van Christus' aankondiging moeten we de verwoesting van Jeruzalem dus uitleggen als een gevolg van de Joodse afwijzing van Christus. God nam het niet dat de toenmalige Jeruzalemse Joden met hun leiders vasthielden aan hun aanvankelijke beslissing tegenover Pilatus. Terwijl ze toen 'kruisig hem' riepen, hebben ze vanaf Pinksteren volgelingen van Christus opgejaagd en gevangen genomen (Hand.8:1,3; 9:1-2). Lang heeft God hun nog de kans gegeven om tot inkeer te komen. Toen die tijd voorbij was, heeft hij met het ontrouwe Jeruzalem afgerekend.

Geen massale omkering

Intussen is waar dat Jeruzalems verwoesting geen fundamentele verandering heeft gebracht in de houding van de Joden die toen in Palestina overgebleven waren en evenmin in de houding van de vele Joden elders rond de Middellandse Zee. Ook in de eeuwen daarna is er bij het merendeel van de Joden op dit punt niets veranderd. Uiteraard zijn er altijd Joden geweest die met overtuiging hun hart aan Christus hebben gegeven. Maar het gros heeft deze keus niet gemaakt.

Volgens sommige christenen hoeft dat ook niet, omdat de Joden hun eigen weg naar God zouden hebben. Christus zelf zei het anders: 'Ik ben de weg, de waarheid en het leven. Niemand kan bij de Vader komen dan door mij' (Joh.14:6). En Petrus zei tegen de toenmalige Joodse leiders: 'Door niemand anders kunnen wij worden gered, want zijn naam is de enige op aarde die de mens redding biedt' (Hand.4:12). Voor iedereen geldt dus de opdracht de deur voor Christus open te doen (vgl. Op.3:20). In de loop van de geschiedenis hebben de meeste Joden dit niet gedaan.³⁶ Al is het onjuist hen schuldig te verklaren aan de kruisiging van Christus (zie § 6.2), door hun afwijzing van Christus stonden en staan die Joden op dat punt wel terdege schuldig tegenover God.

Geen aanwijsbare straf

De vraag is nu: moeten we het leed dat deze Joden in de eeuwen na het jaar 70 hebben ondervonden, net als Jeruzalems verwoesting, uitleggen als Gods straf voor hun verwerping van Christus? Naar mijn overtuiging hebben wij niet het recht zo te spreken.

Natuurlijk, het Nieuwe Testament is er duidelijk over: 'Wie in de Zoon gelooft heeft eeuwig leven, wie de Zoon niet wil gehoorzamen zal dat leven niet kennen; integendeel, Gods toorn blijft op hem rusten' (Joh.3:36).

³⁶ Ik ga niet in op de vraag hoe we het goddelijk geheim moeten uitleggen dat Paulus onthult in Romeinen 11:25-26: 'Slechts een deel van Israël werd onbuigzaam, en dat alleen tot het moment dat alle heidenen zijn toegetreten. Dan zal heel Israël worden gered.' Er zijn christenen die op grond hiervan in de verwachting leven dat in de toekomst de Joden alsnog massaal tot inkeer zullen komen en in Christus zullen gaan geloven.

Verder is waar dat God te zijner tijd hen straft 'die God niet erkennen en het evangelie van onze Heer Jezus niet gehoorzamen. Ze zullen voor eeuwig worden verstoten, ver van de Heer en van zijn kracht en majesteit' (2 Tess.1:8-9). Zelfs moeten we zeggen dat God vaak nu al straffend optreedt tegen goddeloosheid (zie daarover § 3.2; vgl. Rom.1:18).

Een andere zaak is of wij dat straffend optreden van God kunnen aanwijzen. Op bepaalde punten wel, hebben we in het voorafgaande gezien (zie § 3.2). Dat aan het werk van de mens moeite is verbonden en dat hij de dood tegemoet gaat, is het gevolg van onze ontrouw aan God. Maar tegen die feiten botsen ongelovigen en gelovigen op.

Verder werkt God soms met het mechanisme dat het kwaad zichzelf bestraft; bovendien kan God ertoe overgaan iemand vast te pinnen op diens keus voor een dwaalweg, met als gevolg dat de betrokkene die dwaalweg tot het bittere einde moet aflopen. Maar evengoed daarmee kunnen alle mensen in aanraking komen.

Voor de rest zijn wij niet in staat vast te stellen of en wanneer er sprake is van goddelijke straf voor bepaalde overtredingen. Maar dan kan de conclusie voor ons onderwerp zijn: ook aan de gruwelijke feiten uit de geschiedenis van de Joden moeten we geen bepaalde uitleg geven als zouden zij nog altijd Gods toorn ondervinden in onderscheid van anderen.

Aankondigingen van straf?

Nu zou je kunnen tegenwerpen: 'In het geval van de Joden heeft God het toch aangekondigd dat ze om hun ontrouw aan hem de hele geschiedenis door zijn straffen zouden ondervinden? Maar dan moeten we de middeleeuwse pogroms, de nazi-misdaden en al die andere anti-Joodse acties toch als Gods straf zien voor de verwerping van Christus?'

Inderdaad staan er in het Oude Testament sterke bewoordingen om aan te duiden hoe God Israël in het geval van ongehoorzaamheid zou straffen. (zie bijv. Lev.26:14-39 en Deut.28:15-68). Maar de uitvoering van deze goddelijke straffen valt niet onder onze bevoegdheid (zie § 6.1). Het blijft hoe dan ook uitermate kwalijk wat met name christenen Joden hebben aangedaan.

Maar waar het me hier om gaat is: de realisering van die goddelijke bedreigingen moeten we niet de hele geschiedenis laten voortduren. Want God heeft deze bedreigingen van hem waargemaakt door Israël in ballingschap te laten gaan, en wel voor een periode van zeventig jaar. Dan zou het land de sabbatjaren vergoed gekregen hebben die Israël in zijn ontrouw aan Gods verbond niet in acht had genomen (Lev.26:34-35,43; 2 Kron.36:21; Jer.25:11).

Maar na die zeventig jaar zag God weer naar zijn volk om (Jer.29:10; vgl. Lev.26:44-45). Toen golden de woorden die God via Jesaja liet horen dat Israëls lijdenstijd volbracht was en zijn ongerechtigheid geboet (Jes.40:2). Aan de uitvoering van zijn bedreigingen, vermeld in het Oude Testament, heeft God dus zelf een bepaalde tijdsgrens gesteld.

Hiermee waren de bedreigingen aan het adres van Israël (o.a. genoemd in Leviticus en Deuteronomium) nog niet van de baan. Ze vormden nu eenmaal een element van Gods verbond met zijn volk. Daarom sloot Christus er in het Nieuwe Testament bij aan. Maar dat betekent niet dat we de uitvoering van de oudtestamentische bedreigingen toch als een altijddurend gebeuren mogen opvatten. Naar Christus' eigen woord zijn die bedreigingen definitief werkelijkheid geworden in de verbijsterende feiten rond de verwoesting van Jeruzalem (Luc.21:22).

Die feiten vormen ook de vervulling van wat Christus zelf aan bedreigingen over het Joodse volk van toen heeft uitgesproken. Immers, Christus heeft niet ongericht en tijdloos melding gemaakt van Gods straffend optreden. Integendeel, hij sprak gericht zijn toehoorders aan ('dit geslacht') en verklaarde tegenover hen dat hun generatie dat straffend optreden zou meemaken (Mat.24:34).

Dit alles houdt meteen in dat er in het Oude Testament en in het Nieuwe Testament geen bedreigingen staan die ook na de gebeurtenissen rond het jaar 70 nog speciaal voor de Joden gelden. Met andere woorden, het is ons niet bekendgemaakt wat we aan moeten met de gruwelen die de Joden sinds de verwoesting van Jeruzalem hebben meegemaakt.

De Joodse verstrooiing

Soms wordt wel gezegd: 'Al het leed van de Joden na Jeruzalems verwoesting is een gevolg van hun verstrooiing door het wrede Romeinse optreden in Palestina. Dus als je de gebeurtenissen van toen en met name de verwoesting van Jeruzalem Gods straf noemt, typeer je het vreselijke vervolg onvermijdelijk ook als straf.'

Ik kan me hierin niet vinden. Het is namelijk een misverstand te menen dat de diaspora, de Joodse verstrooiing, en zo de kwetsbaarheid van het Joodse volk pas op gang is gekomen na Jeruzalems verwoesting in het jaar 70. De diaspora is al begonnen na de eerste ballingschap, een kleine zes eeuwen vóór Christus. In die tijd bleek al de kwetsbaarheid van het Joodse volk, want toen vond de levensgevaarlijke aanslag van Haman plaats, die overigens verijdeld is dank zij de positie van Mordechai en Ester.

Verder is het een feit dat sinds de tijd van Alexander de Grote en het ontstaan van de hellenistische wereld, dus ongeveer vanaf 300 vóór Christus, vele Joden zich vrijwillig buiten Palestina hebben gevestigd, vooral met het oog op de handel.³⁷ Als gevolg hiervan leefden er in de tijd van Jezus, dus vóór Jeruzalems verwoesting, veel meer Joden buiten Palestina dan erin.

³⁷ Zie: W.H. Gispen e.a. (redactie), *Bijbelse Encyclopedie*, Kampen 1979³, p.715; en: H. Burckhardt usw. (Redaktion), *Das Grosse Bibellexikon*, Band 1, Wuppertal/Giessen, 1990², S.271.

Wat het wijdverspreide van de diaspora betreft is er door Jeruzalems verwoesting dus niets fundamenteels veranderd. Ingrijpend was wel dat vanaf die tijd Jeruzalem haar positie als wereldwijd-erkend Joods centrum kwijt was. Maar ook toen heeft het religieuze Jodendom bloeiende centra gekend. Het is dus onjuist te zeggen dat de verwoesting van Jeruzalem de start was van alle ellende sindsdien.

Een kwellend raadsel

Bijbels gezien blijft het raadselachtig waarom de Joden de eeuwen door zo veel gruwelijks hebben ondervonden. Ik zei het al: ieder die weigert Christus te erkennen, roept Gods toorn over zich op. Maar het is ons verborgen gehouden waar en hoe God dat in daden omzet. In confrontatie met gruwelijke gebeurtenissen kunnen we daarom nooit verder komen dan tot de vraag: 'Waarom zij wel en ik niet?'

Het is ons onmogelijk een systeem te ontdekken in wat mensen ondervinden. Gaan we af op wat wij waarnemen, dan kunnen we het verschil tussen het leven van de een en het leven van de ander niet vatten. Qua uiterlijke feiten lijkt het niets uit te maken of je nu wel of niet christen bent. Ook is het onbegrijpelijk - om een voorbeeld te noemen - waarom wij in Nederland vrede en welvaart hebben, terwijl in de Derde Wereld miljoenen op de vlucht zijn en in verpaupering leven. Evengoed blijft het voor ons een kwellend raadsel waarom in de dertiger en veertiger jaren van de twintigste eeuw zoveel miljoenen Joden zoveel verschrikkelijks moesten ondergaan.

Tasten naar verklaringen

Toch zijn we altijd weer geneigd naar verklaringen te zoeken. Tot op zekere hoogte zijn die te vinden. Zo was het in de Middeleeuwen voor christenen verboden geld met geld te verdienen; Joden zijn toen in dat commerciële gat gesprongen, wat bij niet-Joden kwaad bloed heeft gezet. Verder waren veel Joden herkenbaar als een aparte bevolkingsgroep, met eigen kleding en eigen gebruiken, waardoor ze in moeilijke tijden de rol van zondebok kregen opgedrongen. Destructieve kracht is er ook uitgegaan van de ideologie dat het eigen volk superieur is aan elk ander en met name het Joodse volk. Ten slotte kan een verkeerde theologie negatief werken, bijvoorbeeld dat de Joden door God verdoemd zouden zijn en dat christenen het recht zouden hebben God een handje te helpen bij het vervolgen van de Joden.

Intussen blijft het onverklaarbaar waarom al deze factoren zo veel eeuwen zo sterk ten koste van de Joden hebben gefunctioneerd. Ik ben daarom geneigd in de richting van Satan te kijken. Toegegeven, het staat nergens zo in de Bijbel, maar ik zou me kunnen voorstellen dat hij het Joodse volk altijd is blijven haten, want daaruit was toch maar Christus voortgekomen, terwijl het Joodse volk door Paulus toch maar als 'de edele olijfbom' getypeerd wordt waarop de christen-geworden heidenen geënt zijn (Joh.4:22; Rom.11:17).

Ik denk aan wat in het boek Openbaring wordt verteld over 'de grote draak, de slang van weleer, die duivel of Satan wordt genoemd'. Samen met zijn engelen achtervolgde hij 'de vrouw die een zoon (Christus) gebaard had' (Op.12:9,13,17). Vaak wordt het zo uitgelegd dat hiermee bedoeld wordt op de haat van de duivel tegen de oud- en nieuwtestamentische gemeente.³⁸ Ik vraag me af of je deze uitleg niet in die zin kunt verbreden dat met die vrouw ook het latere Joodse volk bedoeld wordt. Immers, al hebben de meeste Joden Jezus niet als de Christus erkend, de geboorte van Christus en het ontstaan van de christelijke gemeente is zonder het Joodse volk niet denkbaar. Hoe dit allemaal ook zij, de duur en intensiteit van de haat tegen de Joden is alleen te 'verklaren' als je daarachter de duistere krachten van Satan werkzaam ziet. Ondanks het optreden van de farao van Egypte, van Nebukadnessar van Babel, van de jodenhater Haman, van Antiochus IV Epifanes³⁹ is het Satan niet gelukt het Joodse volk eronder te krijgen en zo de komst van Christus tegen te houden. Verder heeft Satan het niet bereikt om Christus te laten mislukken ondanks zijn testen van Jezus in de woestijn, het verraad van Judas en het gekonkel van het sanhedrin. Het is voorstelbaar dat hij daarom na Christus' vertrek naar de hemel zich tegen het stamvolk van Christus is blijven keren.

Maar blijkens het voorafgaande kan in elk geval duidelijk zijn: de betekenis ervan dat de Joden de eeuwen door zoveel geleden hebben, is en blijft in het geheel van Gods bestuur ondoordringelijk voor ons.

Dat kan ons nog eens extra voorzichtig maken om het lijden van wie ook te gaan duiden, als zouden wij het weten waarom iemand wat overkomt. Ik heb het al eerder gezegd: wij zien meestal niet meer dan de warrige achterkant van Gods borduurwerk. Intussen zijn we in afwachting van het moment dat we de magnifieke voorkant zullen aanschouwen. Dat moment breekt aan. Dan zullen al onze waaroms verstommen en zijn we er meteen compleet van overtuigd dat God groot is en goed en wijs.

³⁸ Zie bijvoorbeeld H.R. van der Kamp, *Openbaring. Profetie vanaf Patmos*, Kampen 2000, p.281.

³⁹ Deze hellenistische koning regeerde van 175 tot 164 vóór Christus over Syrië; over hem wordt gesproken in Daniël 11:21-45.